

ЗВІТ
ПРО СТРАТЕГІЧНУ ЕКОЛОГІЧНУ ОЦІНКУ
ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА
КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ХЕРСОНСЬКОЇ
ОБЛАСТІ НА 2025 РІК

ЗМІСТ

		Стор.
	ВСТУП	3
I.	Зміст та основні цілі програми соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2025 рік	4
II.	Характеристика поточного стану довкілля Херсонської області	12
III.	Характеристика стану довкілля, умов життєдіяльності населення та стану його здоров'я на територіях, які ймовірно зазнають впливу	54
IV.	Основні екологічні проблеми Херсонської області	58
V.	Зобов'язання у сфері охорони довкілля	60
VI.	Ймовірні наслідки для довкілля від реалізації програми соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2025 рік	64
VII.	Заходи, які передбачається вжити для запобігання, зменшення та пом'якшення негативних наслідків виконання програми	69
VIII.	Обґрунтування вибору виправданих альтернатив	71
IX.	Заходи, передбачені для здійснення моніторингу наслідків виконання програми для довкілля, у тому числі для здоров'я населення	72
X.	Резюме нетехнічного характеру інформації	75

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку суспільства все більшого значення у міжнародній, національній і регіональній політиці набуває концепція збалансованого (сталого) розвитку, спрямована на інтеграцію його економічної, соціальної та екологічної складових.

Поява цієї концепції пов'язана з необхідністю розв'язання екологічних проблем і врахування екологічних питань у процесах планування та прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку країн, регіонів і населених пунктів.

Враховуючи вимоги сучасного економічного розвитку України, міжнародних зобов'язань та європейських принципів, постає питання імплементації та впровадження нових важелів екологічної політики.

Таким чином у зв'язку з підписанням Угоди про Асоціацію з ЄС та у відповідності з Директивою 2001/42/ЄС від 27 червня 2001 року Європейського Парламенту та Ради «Про оцінку впливу на стан навколишнього природного середовища окремих проектів та програм», ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Закон України №562-VIII від 01 липня 2015 року), був прийнятий Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку».

Метою стратегічної екологічної оцінки (далі – СЕО) є сприяння сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпеки життєдіяльності населення та охорони його здоров'я, інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування.

СЕО – це новий інструмент реалізації екологічної політики який дає можливість зосередитися на всебічному аналізі можливого впливу планованої діяльності на довкілля та використовувати результати цього аналізу для запобігання або пом'якшення екологічних наслідків у процесі планування. Оскільки попередження негативних наслідків та ризиків у процесі прийняття рішень ще на стадії планування і проектування є набагато дешевшим, ніж вжиття заходів з нейтралізації, компенсації, відшкодування заподіяного економічного збитку.

Слід зазначити, що наразі при підготовці документів державного планування потрібно вирішувати масштабні питання, пов'язані зі збереженням та відновленням довкілля, подоланням катастрофічних наслідків, спричинених війною, зокрема тривалими бойовими діями.

Херсонщина з перших днів повномасштабного вторгнення російських збройних формувань зазнає масштабних збитків, які завдаються довкіл्लю. Це і підлив греблі Каховської ГЕС, руйнування об'єктів критичної інфраструктури, авіа- та артилерійські удари по населених пунктах, насупильне мінування територій, а також пошкодження ґрунтового покриву, лісові пожежі, особливо на територіях природно-заповідного фонду тощо.

Злодіяння проти довкілля є частиною воєнних злочинів. Згідно з Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що

стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977 року «заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу».

I. ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ЦІЛІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА 2025 РІК

Основною метою програми соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2025 рік (далі – Програма) є подолання негативних наслідків для Херсонської області, спричинених повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, здійснення заходів зі стабілізації економічного та соціального розвитку регіону в умовах війни, відновлення та створення безпечного середовища для комфортного життя людей, ведення бізнесу, розвитку самодостатніх територіальних громад, забезпечення продовольчої безпеки області, підтримання стабільного та задовільного стану навколишнього природного середовища.

На 2025 рік визначено такі основні пріоритетні напрями діяльності:

➤ Відновлення економіки регіону шляхом:

- відновлення та розвиток агропромислового виробництва та зрошуваного землеробства;
- розбудови та розвитку промислового комплексу;
- створення умов для розвитку малого та середнього підприємництва;
- сприяння поліпшенню інвестиційного клімату та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків;
- відновлення туристичного потенціалу;
- створення умов для стабільної роботи паливно-енергетичного комплексу;
- розширення споживчого ринку та розвитку торгівлі
- відновлення дорожньої інфраструктури та розвитку транспортного комплексу.

➤ Людський розвиток та забезпечення якісних умов життя за рахунок:

- надання якісних освітніх послуг;
- забезпечення населення медичною допомогою;
- надання підтримки молоді, дітям та сім'ям. Гендерному аспекту та запобіганню і протидії домашньому насильству;
- розвитку культурного простору, збереження культурної спадщини;
- створення умов для розвитку фізичної культури та спорту;
- надання якісних та доступних послуг соціально незахищеним верствам населення;
- цифровізації публічних послуг, цифровій трансформації та удосконалення системи надання адміністративних послуг;
- розвитку ринку праці для підвищення рівня зайнятості населення.

➤ **Охорона навколишнього середовища, цивільний захист населення** реалізовується через:

- відновлення та розвиток територій природно-заповідного фонду;
- створення умов для безпеки життя, забезпеченні цивільного захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;
- заходи з захисту довкілля та екологічної безпеки.

➤ **Ефективне управління у сфері регіонального розвитку** завдяки:

- забезпеченню надходжень податків та платежів до бюджетів усіх рівнів;
- розвитку територіальних громад, запровадженню просторового планування територій;
- розвитку громадянського суспільства;
- забезпечення населення якісними комунальними послугами;;
- відновлення об'єктів, що постраждали внаслідок збройної агресії РФ, забезпечення житлом населення.
- ефективному управлінню майном спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області.

Для досягнення пріоритетних цілей визначено завдання та заходи, які розглядаються для кожної із 26 галузей (сфер) діяльності області (табл. 1).

Таблиця 1

Пріоритетні цілі, завдання та заходи програми соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2025 рік

Галузі (сфери) діяльності	Основні завдання
1	2
1. Відновлення економіки регіону	
1.1. Розвиток аграрного сектору, іригації (зрошення) земель	Відновлення та збільшення придатних до використання площ сільськогосподарських угідь, на яких можливе проведення польових робіт; - збільшення чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин та обсягів виробництва тваринницької продукції за рахунок відновлення матеріально-технічної бази підприємств, сприяння веденню селекційно-племінної роботи, а також підтримки сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств; - відновлення та підвищення ефективності використання меліоративних систем області за рахунок відновлення зрошувальних мереж, модернізації та технічного переоснащення зрошувальної техніки й обладнання
1.2. Промисловий комплекс	Грунтовне вивчення фізичного та технологічного стану промислового комплексу області, руйнувань та збитків, завданих окупаційною владою, а також наявного

1	2
	людського капіталу Херсонщини; - вивчення потенційних можливостей застосування механізмів відновлення промисловості за рахунок міжнародної технічної допомоги, грантових проєктів з урахуванням принципів екологоорієнтованого розвитку; - формування ефективного інвестиційного клімату за рахунок створення регіональних, а також участі в національних індустріальних та технологічних парках; - сприяння відновленню, модернізації, реконструкції та диверсифікації підприємств харчової переробної промисловості; - стимулювання процесів самоорганізації сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності на кооперативних засадах; - сприяння популяризації продукції місцевих виробників, підвищення її конкурентоспроможності та сприяння розширенню ринків збуту продукції місцевих сільгосптоваровиробників
1.3. Створення умов для розвитку підприємництва. Регуляторна політика	Сприяння відновленню діяльності малих та середніх підприємств області у післявоєнний час; - спрощення умов для ведення бізнесу; - розширення механізмів фінансування суб'єктів малого і середнього підприємництва, у тому числі залучення проєктів міжнародної технічної допомоги, грантів; - надання суб'єктам малого і середнього підприємництва інформаційно-консультаційної підтримки
1.4. Транспортний комплекс. Відновлення дорожньої інфраструктури	Оцінка, відновлення та подальший розвиток мережі автобусних перевезень, авіаційного транспорту, автомобільних доріг та поштового зв'язку.
1.5. Споживчий ринок, торгівля	Сприяння відновленню діяльності торговельної мережі області у післявоєнний час; - відновлення порушених цілісних ланцюгів постачання продукції, зокрема сільського господарства; - підтримка місцевих товаровиробників, збільшення їх частки у товарному асортименті на регіональному споживчому ринку; - сприяння поширенню та популяризації використання цифрових технологій для забезпечення можливостей покупок онлайн; - здійснення заходів з відновлення логістичних шляхів; - забезпечення ефективної взаємодії та координації діяльності усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань споживачів у сфері захисту прав споживачів; - підвищення рівня поінформованості та правової обізнаності споживачів щодо їхніх законних прав і механізмів реалізації, а також правової грамотності суб'єктів господарювання, що функціонують на споживчому ринку
1.6. Паливно-енергетичний	Забезпечення відновлення та фізичний захист об'єктів

1	2
комплекс енергозбереження та	енергопостачання; - забезпечення сталого проходження осінньо-зимового періоду
1.7. Відновлення туризму та рекреації	Розмінування об'єктів туристичної інфраструктури; - створення та реконструкція туристично-інформаційної інфраструктури із застосуванням сучасних елементів доступності для людей з інвалідністю; - створення умов для відновлення туристичної галузі області; - надання інформаційно-консультаційної підтримки для туристичної галузі області.
1.8. Інвестиційна діяльність та зовнішньоекономічна політика	Актуалізація інвестиційних проєктів у деокупованих населених пунктах області; - розроблення інвестиційних проєктів, що потребують донорської або грантової підтримки; - просування інвестиційних проєктів та пропозицій регіону серед потенційних вітчизняних й іноземних ділових партнерів; - сприяння реалізації інвестиційних проєктів у рамках державно-приватного партнерства; - активізація міжнародного та міжрегіонального співробітництва; - реалізація проєктів міжнародної технічної допомоги з відбудови та реконструкції інфраструктури регіону; - реалізація ініціативи Конгресу регіональних влад при Президентів України, а саме створення ключової платформи для міжнародних партнерів, які прагнуть співпрацювати на рівні області та громад
2. Людський розвиток та забезпечення якісних умов життя	
2.1. Освіта	Створення безпечного, сучасного та інклюзивного освітнього середовища; - створення психологічно комфортного освітнього простору; - подолання викликів війни: адаптація та трансформація змісту освіти; - створення умов для побудови індивідуальної освітньої траєкторії учням - підвищення професійної компетенції працівників закладів освіти; - розроблення та впровадження нових стратегічних наративів щодо формування національної ідентичності учнівської молоді; - підготовка кваліфікованих кадрів для галузей економіки області
2.2. Охорона здоров'я	Відновлення роботи закладів охорони здоров'я на деокупованих територіях Херсонської області
2.3. Підтримка сім'ї, дітей та молоді. Гендерний аспект та запобігання і протидія домашньому насильству	Створення умов для належного функціонування та розвитку сім'ї, забезпечення виконання сім'єю її основних функцій; - попередження домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, протидія торгівлі людьми;

1	2
	- утвердження гендерної рівності у суспільстві; - забезпечення дітей шкільного віку якісними послугами з оздоровлення та відпочинку, насамперед дітей, які потребують особливої соціальної підтримки та уваги; - захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; - пропаганда пріоритетної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення; - запобігання потраплянню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до закладів інституційного догляду шляхом охоплення їх сімейними формами виховання
2.4. Культурний простір. Збереження культурної спадщини	Збереження будівель закладів культури, які зазнали пошкоджень, організація роботи щодо визначення обсягів збитків, що нанесених культурній інфраструктурі внаслідок військової агресії РФ; - реалізація заходів щодо відновлення пошкоджених закладів культури та їх модернізації, в тому числі шляхом залучення грантових коштів та фінансової підтримки від міжнародних організацій; - сприяння єдності та стійкості громад через культурні ініціативи, продовження виїзного обслуговування мешканців громад Херсонщини, відновлення діяльності закладів культури за їх місцезнаходженням; - здійснення заходів зі збереження історико-культурної спадщини області; - поліпшення умов збереженості документів Національного архівного фонду та соціально значущих архівних документів; - підвищення рівня пожежної безпеки приміщень державного архіву області; - переведення документів Національного архівного фонду на електронні носії для створення фонду користування
2.5. Фізичне виховання та спорт	Підвищення рівня фізичної активності; - якісні зміни у спорті вищих досягнень; - розвиток спортивної інфраструктури
2.6. Соціальний захист населення, надання соціальних та реабілітаційних послуг	Відновлення закладів / установ соціальної сфери області, в тому числі й тих, які надають соціальні послуги громадянам; - охоплення соціальними послугами осіб, постраждалих від наслідків проведення бойових дій російською федерацією, малозабезпечених верств населення, осіб та дітей з інвалідністю; - охоплення соціальною підтримкою населення деокупованих територій Херсонської області; - охоплення соціальною підтримкою ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України

1	2
2.7. Удосконалення системи надання адміністративних послуг. Цифровий розвиток, цифрова трансформація	Відновлення діяльності центрів надання адміністративних послуг територіальних громад Херсонської області; - отримання додаткових автомобілів з обладнанням для створення мобільних ЦНАПів у територіальних громадах області; - створення безбар'єрних умов для отримання громадянами, фізичними та юридичними особами адміністративних послуг; - забезпечення доступності та покращення якості надання адміністративних послуг із застосуванням європейських практик обслуговування; - відновлення зручних і доступних умов для отримання фізичними та юридичними особами адміністративних послуг; - сприяння відновленню стабільного Інтернету на території області та забезпечення безперешкодного доступу до високошвидкісного Інтернету населених пунктів області (насамперед сільських) і закладів соціальної інфраструктури; - сприяння відновленню базових станцій мобільного зв'язку, забезпечення розвитку мереж 3G/4G; - підвищення рівня цифрової грамотності населення, формування та розвиток цифрових навичок і цифрових компетентностей громадян, що сприятиме розвитку цифрової економіки та суспільства, а також розвитку електронної демократії та людського капіталу
2.8. Зайнятість населення та ринок праці	Забезпечення гідної оплати праці та підвищення рівня життя населення; - поетапне підвищення частки оплати праці у структурі доходів; - збільшення потреби у вільних та новостворених робочих місцях; - підвищення рівня конкурентоспроможності населення; - забезпечення потреби роботодавців у висококваліфікованих кадрах; - забезпечення ефективної зайнятості населення у 2025 році
3. Охорона навколишнього середовища, цивільний захист населення	
3.1. Захист довкілля та екологічна безпека	Знищення непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин; - будівництво, реконструкція очисних споруд із застосуванням сучасної технології очищення стічних вод, напірних колекторів та каналізаційних мереж у населених пунктах області; - впровадження сучасних систем очищення стічних вод; - розроблення місцевих планів управління відходами в Херсонській області; - відновлення пошкоджених та розбудова нових

1	2
3.2. Комплексне відновлення та розвиток територій природно-заповідного фонду	об'єктів інфраструктури управління відходами Організація заходів з розмінування територій та об'єктів природно-заповідного фонду на території Херсонського та Бериславського районів; - визначення шкоди та збитків, завдані територіям та об'єктам природно-заповідного фонду Херсонського і Бериславського районів внаслідок збройної агресії російської федерації
3.3. Безпека життя, цивільний захист населення і територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру	Надання методичної допомоги з відновлення документації з питань цивільного захисту районним військовим адміністраціям та територіальним громадам; - проведення роботи з організації функціонального навчання керівного складу і фахівців місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів міських, селищних, сільських рад, підприємств, установ та організацій у Навчально-методичному центрі цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Херсонської області; - облаштування захисних споруд цивільного захисту на деокупованій території області; - забезпечення організації роботи Штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації воєнного характеру в Херсонській області; - проведення просвітницької роботи серед населення щодо вибухонебезпечних предметів, правил поведінки та проживання на деокупованих територіях; - проведення робіт по відновленню/модернізації територіальної системи централізованого оповіщення населення
4. Ефективне управління у сфері регіонального розвитку	
4.1. Розвиток територіальних громад. Просторове планування території	Сприяння відновленню ефективної діяльності органів місцевого самоврядування територіальних громад; - розроблення та затвердження програм комплексного відновлення області та територій територіальних громад; - розроблення та затвердження планів відновлення та розвитку області та планів відновлення і розвитку територіальних громад. - розроблення та затвердження комплексного плану просторового розвитку території; - організація та забезпечення фінансування заходів з розроблення комплексного плану просторового розвитку території; - реалізація та забезпечення ведення експериментального проєкту Єдиного державного реєстру адрес; - реалізація та забезпечення ведення експериментального проєкту містобудівного кадастру на місцевому рівні; - розроблення та затвердження планів заходів із впровадження безбар'єрного простору в області та територіальних громадах
4.2. Забезпечення населення	Надання якісних житлово-комунальних послуг;

1	2
якісними комунальними послугами	- забезпечення відновлення централізованого водопостачання в населених пунктах області; - буріння нових свердловин; - встановлення сонячних панелей на об'єктах водопостачання; - підвищення рівня платежів населення та зниження заборгованості за житлово-комунальні послуги
4.3. Відновлення та модернізація об'єктів, що постраждали внаслідок збройної агресії, житлове будівництво	Відновлення інфраструктури; - будівництво житла; - перепрофілювання або реконструкція об'єктів іншого цільового призначення під житло, придбання житла
4.4. Наповнення бюджету та підвищення ефективності використання бюджетних коштів	Застосування заходів, спрямованих на подолання негативних явищ в економіці, пов'язаних із повномасштабною агресією; - сприяння у відновленні й організації роботи бізнесу на звільнених територіях; - забезпечення збалансованості показників бюджету області на 2025 рік, врегулювання міжбюджетних відносин бюджетів усіх рівнів та належного виконання затверджених бюджетних показників; - забезпечення ефективної взаємодії місцевих органів влади та контролюючих органів щодо наповнення бюджетів усіх рівнів; - проведення роботи з детінізації економіки та з платниками податків щодо викриття схем ухилення від сплати платежів до бюджету; - підвищення результативності бюджетних видатків
4.5. Підтримка Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законодавства військових формувань	Матеріально-технічне забезпечення заходів територіальної оборони області та надання допомоги підрозділам Збройних Сил України, іншим військовим формуванням, утвореним відповідно до законодавства України; - будівництво та облаштування фортифікаційних споруд і оборонних рубежів на території Херсонської області; - надання шефської допомоги військовим частинам Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України; - забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури
4.6. Створення умов для розвитку інформаційного простору та громадянського суспільства	Відновлення цифрового телевізійного та радіомовлення на деокупованих територіях області; - забезпечення стабільності та прогнозованості суспільно-політичного життя області, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини; - формування нового складу Громадської ради при Херсонській обласній державній адміністрації (через

1	2
	шість місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану)
4.7. Управління об'єктами спільної власності територіальних громад області	Забезпечення функціонування, відновлення та приведення до належного стану будівель і об'єктів, що належать до спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області; - забезпечення ефективного та раціонального використання комунального майна, що належить до спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області, в обласних комунальних закладах, установах та на підприємствах

Зв'язок з іншими документами державного планування:

Державна стратегія регіонального розвитку на 2021 – 2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 року № 695 (зі змінами);

Стратегія розвитку Херсонської області на період 2021 – 2027 років, затверджена рішенням Херсонської обласної ради від 20 грудня 2019 року № 1511 (зі змінами).

II. ХАРАКТЕРИСТИКА ПОТОЧНОГО СТАНУ ДОВКІЛЛЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Херсонська область розташована у південній частині України, в басейні нижньої течії річки Дніпро в межах Причорноморської низини, омивається Чорним та Азовським морями.

На сході Херсонська область межує із Запорізькою, на північному заході – з Миколаївською, на півночі – з Дніпропетровською областями, на півдні по Сивашу та Перекопському перешийку – з Автономною Республікою Крим. Територією області проходить державний кордон протяжністю 458 км, у тому числі по морях: Чорному – 350 км, Азовському – 108 км.

Як природно-територіальний комплекс Херсонщина розташована у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини, її степовій зоні. Всі лісові масиви, за винятком плавнів, штучного походження.

Територію області перетинають річка Дніпро та Дніпро-Бузький лиман, а лівобережну частину – річка Інгулець. Унікальним явищем міжнародного значення є дельта Дніпра. Її водно-болотні угіддя перебувають під захистом Рамсарської конвенції, ратифікованої Україною 15 листопада 1997 року.

Лівобережна частина області має переважно рівнинний рельєф та балочну місцевість уздовж Каховського водосховища та Дніпро-Бузького лиману. Правобережну частину характеризують рівнинно-подові, балочні, яружні, схиліві, заплавно-терасові типи місцевості. У геоморфологічному відношенні область має найбільші абсолютні відмітки висот і слабкий похил на південь до узбережжя Чорного моря. Розчленованість рельєфу незначна.

Земельні ресурси

Структура земельного фонду Херсонської області до початку збройної агресії була такою: 69,1% – землі сільськогосподарського призначення, 15,1% – землі під водою, 5,4% – ліси та лісовкриті площі.

Розораність території області становила 62,8% (вище середнього рівня по країні – 53,9%), сільськогосподарських земель – 90,8%.

Територіально Херсонська область знаходиться у межах степової кліматичної зони. За ґрунтовими та природно-кліматичними критеріями область умовно поділяється на 7 основних природно-сільськогосподарських районів:

Бериславський природно-сільськогосподарський район охоплює Бериславський та частину Херсонського районів. Площа сільськогосподарських угідь – 415,2 тис. га.

Ґрунтовий покрив району складається здебільшого з чорнозему південного з важко- та середньосуглинковим механічним складом з переважанням крупнопилюватої фракції – це визначає схильність ґрунтів до процесів дефляції та ерозії.

Площа подових ґрунтів (близько 10% ріллі) характеризується досить потужним гумусованим профілем (60 – 70 см) та відзначається низькою водопроникністю, значною вологоємністю при невеликому запасі доступної для рослин вологи. Ґрунтам притаманне короткострокове сезонне перезволоження, вони потребують регулювання водно-повітряного режиму.

Нижньосірогоський природно-сільськогосподарський район об'єднує майже весь Каховський та частину Генічеського районів. Площа сільськогосподарських угідь – 490,3 тис. га.

Переважаючі ґрунти (понад 80%) – високопродуктивні чорноземи південні солонцюваті, які передаються під впливом дефляції.

Ґрунти потребують проведення протидефляційних заходів.

Білозерський природно-сільськогосподарський район включає господарства більшої частини Херсонського району. Загальна площа сільськогосподарських угідь – 104,8 тис. га.

Ґрунтовий покрив району представлений темно-каштановими ґрунтами у комплексі із солонцями, що займають близько 70% ріллі. Ґрунти характеризуються розвиненим гумусованим профілем із середньо- та важкосуглинистим механічним складом, дефляційно небезпечні.

За рахунок зрошення водами Дніпровського лиману та р. Інгулець у ґрунтах спостерігається вторинне осолонцювання, місцями затоплення й підтоплення територій. Такі масиви потребують проведення меліоративних заходів.

Олешківський природно-сільськогосподарський район розташований на піщаних аренах тераси р. Дніпро та об'єднує господарства частини Скадовського, Херсонського, Каховського районів та м. Нова Каховка. Площа сільськогосподарських угідь складає 47,3 тис. га.

У ґрунтовому покриві переважають чорноземи осолоділі здебільшого супіщаного механічного складу, які характеризуються слабкою гумусованістю

(0,96%), потужним ґрунтовим профілем, низькою поглинальною здатністю, слабкою оструктуреністю, високою водопроникністю, малою вологоємністю, а також низькою забезпеченістю поживними речовинами. Ґрунти значною мірою перебувають під впливом дефляції і потребують проведення відповідних заходів збереження.

Скадовський природно-сільськогосподарський район охоплює частину господарств Скадовського, Херсонського, Каховського районів і належить до тераси дельти р. Дніпро. Площа сільськогосподарських угідь – 272,2 тис. га.

Ґрунтовий покрив району представлений переважно темно-каштановими ґрунтами та їх комплексами із солонцями.

Ґрунти характеризуються легким механічним складом, добре розвиненим гумусовим профілем зі слабкою структурою, що характеризується значною водопроникністю на слабосолонцюватих ґрунтах і дуже низькою на сильно солонцюватих ґрунтах та солонцях. Це, у свою чергу, викликає технологічні ускладнення при поливах.

На зрошуваних землях відзначається наявність вторинно солонцюватих ґрунтів, подекуди – засолення та підтоплення, що зумовлює інтенсивне вимивання поживних речовин, погіршення фізичних властивостей ґрунту. Інтенсивне навантаження на ґрунт, при проведенні механічних обробітків, обумовлює його переущільнення – утворення в орному та підорному горизонтах щільних прошарків, які істотно погіршують водопроникність ґрунту.

Чаплинський природно-сільськогосподарський район. До його складу входять частина Каховського та Генічеського районів. Загальна площа сільськогосподарських угідь – 236,7 тис. га.

Ґрунтовий покрив представлений темно-каштановими ґрунтами та їхніми комплексами із солонцями, які характеризуються гумусовим профілем потужністю 40 – 48 см, значною солонцюватістю та слабкою оструктуреністю орного шару.

Генічеський природно-сільськогосподарський район охоплює значну територію Генічеського району. Площа сільськогосподарських угідь – 349,5 тис. га.

Характеристика ґрунтів району аналогічна до Чаплинського природно-сільськогосподарського району. Землі, які зрошуються упродовж багатьох років мінералізованими артезіанськими водами, вторинно солонцюваті.

Стан ґрунтів

Ще до початку збройної агресії росії проти України стан використання земельних ресурсів Херсонської області не завжди відповідав вимогам до їх охорони, оскільки в результаті антропогенної діяльності порушено екологічно безпечне природокористування, насамперед допустиме співвідношення площ угідь, зокрема ріллі, пасовищ, сінокосів, земель водного та лісового фондів.

Надмірне розширення площі ріллі призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь: ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і обумовило значну техногенну ураженість екосфери. Особливу тривогу

викликало зниження родючості ґрунтів області. Характерними процесами у ґрунтах був щорічний від'ємний баланс гумусу, зниження вмісту поживних елементів, декальцинація ґрунтів, підвищення кислотності, погіршення фізичних, фізико-хімічних показників.

Однією з головних проблем землекористування в області була деградація ґрунтів. Дуже високий рівень сільськогосподарського освоєння території, посушливий клімат з частими суховійними вітрами призводять до вітрової ерозії, а в районах з вираженим рельєфом має місце інтенсивна водна ерозія ґрунтів.

Дефляційно небезпечною є практично вся територія області площею 1706,3 тис. га, або 86,6% від загальної площі сільськогосподарських угідь.

Ерозія й дефляція обумовлюють втрату гумусу, азоту, фосфору, калію й інших живильних речовин, знижуючи їх вміст у ґрунті та негативно впливаючи на їхній баланс, особливо гумусу. Середньорічні втрати гумусу у ґрунтах становили 0,3 тонни/га, що обумовлено недосконалою культурою землеробства.

На якісному стані земельних ресурсів позначалися й інші негативні чинники, такі як засоленість, солонцюватість тощо.

Унаслідок повномасштабної війни та окупації земельні ресурси регіону зазнали чималих збитків, які на сьогодні неможливо повністю врахувати через проведення бойових дій та постійні обстріли звільненої території області, окупацію лівобережної частини Херсонщини.

Відбувається суттєве пошкодження поверхневого шару ґрунтів через рух важкої техніки, будівництво фортифікаційних споруд, вибухи та згоряння боєприпасів, проведення військових маневрів тощо.

Більша частина території є непридатною для використання через щільне мінування, засмічення залишками вибухонебезпечних предметів та іншими об'єктами, пов'язаними із веденням бойових дій.

Загальна площа сільськогосподарських угідь Херсонської області становить 1,9 млн га, з них рілля – 1,7 млн га. Площа сільськогосподарських угідь на деокупованій території складає 508,3 тис. га, які є потенційно замінованими. Станом на 08 жовтня 2024 року обстежено та розміновано 68% полів (346,32 тис. га).

Загалом з початку проведення робіт підрозділами розмінування фахових відомств виявлено та знищено вибухонебезпечних предметів у кількості 206,033 тис. од.

За даними Державної екологічної інспекції Південного округу станом на 01 листопада 2024 року в Херсонській області з початку повномасштабного вторгнення було виявлено майже 1500 випадків забруднення та засмічення земель, що завдали збитків на суму понад 9,906 млрд грн. Площа уражених територій складає майже 350 тис. м².

Рослинний світ та лісові ресурси

Територія Херсонської області за ботанічним районуванням розташована у трьох ботаніко-географічних районах степової зони, а саме: у

Правобережному Злаковому Степу, Лівобережному Злаковому Степу і в Полиновому Степу.

За геоботанічним районуванням територія області належить до 9 геоботанічних районів смуги Типчаково-ковилових степів та смуги Полиново-злакових (Пустельних полиново-типчаково-ковилових) степів Приазовсько-Чорноморської степової підпровінції Причорноморської (Понтичної) степової провінції Європейсько-Азіатської степової зони (області).

У зв'язку з різноманітністю природних умов території області тут зростає велика кількість видів рослин і грибів. Вищих судинних рослин (папоротеподібні, хвощеподібні, плауноподібні, голонасінні, покритонасінні), за попередніми даними, відмічено близько 1500 видів, вищих несудинних (мохоподібних) – 120 видів, водоростей – діатомових, жовто-зелених, харових, золотистих, динофітових, еугленових, червоних, зелених, а також синьо-зелених (прокаріотів) – понад 500 видів, грибів – близько 850 видів, у тому числі 150 видів лишайників.

Типчаково-ковилові степи. Степи цього типу є зональним явищем. Вони переважають у рослинному покриві біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна, а також на схилах балок, ярів, на крутих берегах Дніпра, Інгульця. Зустрічаються в Бериславському районі, на півдні Каховського, на сході Генічеського та на заході Херсонського районів. Ці степи називають біднорізнотравними, оскільки їх видова різноманітність складає близько 12 видів на 1 кв.м площі. До складу флори цих степів входять майже 500 видів вищих рослин.

Травостій степів зріджений порівняно з різнотравно-типчаково-ковиловими степами, що розташовані північніше. Тут добре виражений літній період напівспокою рослин. Домінують у рослинному покриві щільнокущові злаки – ковила Лессінга (*Stipa lessingiana*), ковила українська (*S. ucrainica*), ковила волосиста (тирса) (*S. capillata*), костриця валіська (типчак) (*Festuca valesiaca*), келерія гребінчаста (*Koeleria cristata*), колосняк гіллястий (*Leymus ramosus*). У домішці степове різнотрав'я – пижмо тисячолісте (*Tanacetum millefolium*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), кринитарія волохата (*Crinitaria villosa*), льон Черняєва (*Linum czernjaevii*), люцерна румунська (*Medicago romanica*) та інші.

У міждернинних проміжках поселяються ефемери і ефемероїди. Ефемери – це: веснянка весняна (*Erophila verna*), вероніка весняна (*Veronica verna*), веснянка трилиста (*V. triphyllos*), костянець зонтичний (*Holosteum umbellatum*), проломник видовжений (*Androsace elongata*), мласкавець ребристий (*Valerianella costata*) та ін. До ефемероїдів відносяться: тонконіг бульбастий (*Poa bulbosa*), тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii*), тюльпан південнобузький (*T. hypanica*), тюльпан скіфський (*T. scythica*), гіацинтик блідий (*Hyacinthella leucophaea*) та ін.

З мохів у цих степах переважають тортуля сільська (*Tortula ruralis*), вейсія довголиста (*Weissia longifolia*), з лишайників – кладонія оленевидна (*Cladonia rangiformis*), кладонія війчаста (*C. fimbriata*), багато синьо-зеленої водорості носток звичайний (*Nostoc commune*). Види ковили, тюльпанів та інші занесено

до Червоної книги України, а рідкісні ценози – формації ковили Лессінга, ковили української, ковили волосистої – до Зеленої книги України.

Пустельні полиново-типчаково-ковилові (злакові) степи займають вузьку смугу вздовж Чорного й Азовського морів, уздовж узбережжя Сиваша в Скадовському та Генічеському районах.

В умовах значного засолення ґрунтів та посушливого клімату ці степи є найбільш ксерофітними. Рослинний покрив їх мозаїчний, комплексний. Із ксерофітних напівчагарничків у ценозах домінують полин сантонінський (*Artemisia santonica*) – на захід від Скадовська, та полин таврійський (*A. taurica*) – на схід від Скадовська.

На дещо підвищених місцях тут переважають костриця валіська, житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), рідше – ковила волосиста, у домішці – полин австрійський (*Artemisia austriaca*), віниччя сланке (*Kochia prostrata*), камфоросма монпельйська (*Camphorosma monspeliaca*), із різнотрав'я – кермек Мейера (*Limonium meyeri*), конюшина польова (*Trifolium arvense*).

У прогалинах – тонконіг бульбистий, тюльпан Шренка, бурачок пустельний (*Alyssum desertorum*), мохи – тортуля піщана (*Tortula ruraliformis*), тортуля сільська, брахітецій білуватий (*Brachythecium albicans*), з лишайників, особливо в дуже засолених місцях, – кладонія оленевидна, кладонія підоленевидна (*C. subrangiformis*) та кладонія листувата (*C. foliacea*). Слід відмітити, що зі збільшенням засолення зростає ценотична роль лишайників, проєктивне покриття яких досягає 30 – 40%.

Чагарникові зарості в деяких частинах області зустрічаються не тільки на схилах балок, берегів річок, а й на плакорах. Особливо це спостерігається у великих зниженнях, безстічних депресіях – подах, які найбільш характерні для півдня та сходу області. Лише антропогенна діяльність перешкоджає чагарниковим заростям значно поширитися на плакорі. Тому їх необхідно відносити до зонального типу рослинності і розглядати як проміжну стадію зміни степових ценозів лісовими. Ґрунти в чагарникових заростях більш вологі, ніж у степових ценозах. Найбільш типові види чагарникових ценозів – терен степовий (*Prunus stepposa*), бобчук або степовий мигдаль (*Amygdalus nana*), вишня степова (*Cerasus fruticosa*), види шипшини (*Rosa*). Зрідка серед чагарників зустрічаються окремі дерева груші звичайної (*Pyrus communis*) та жостеру проносного (*Rhamnus cathartica*). Чагарникові зарості дають змогу поселятися в них більш північним видам рослин. Так, на ділянці «Стара» у Біосферному заповіднику «Асканія-Нова» серед терну степового відзначені бореальні й неморальні види мохів, тобто види, які зазвичай зростають у тайговій зоні та зоні широколистяних лісів. Мигдаль степовий занесено до Зеленої книги України.

Псамофітні (піщані) степи. Рослинність піщаних степів на Нижньодніпровських пісках є домінуючою, первинною, корінною. Псамофітні степи займають підвищені ділянки всіх семи піщаних арен: Каховської, Козачелазерської, Виноградівської (Чалбаської), Олешківської, Збур'ївської, Іванівської та Кінбурнського півострова.

Ці степи, хоча й розташовані у смузі типчаково-ковилових, належать до едафічного (псамофітного) варіанту різнотравно-типчаково-ковилових степів, тобто північнішої смуги степової зони. Але оскільки степова смуга (підзона) різнотравно-типчаково-ковилових степів входить до складу степової зони, то вони, природно, відносяться до зонального типу рослинності.

У їх покриві переважають костриця Беккера (*Festuca beckeri*), ковила дніпровська (*Stipa borysthenica*), келерія піскова (*Koeleria sabuletorum*), житняк Лавренків (*Agropyron lavrenkoanum*), житняк пухнастоквітковий (*A. dasyanthum*). У різнотрав'ї також переважно псамофіти – гвоздика плоскозуба (*Dianthus platyodon*), цмин пісковий (*Helichrysum arenarium*), молочай Сегієрів (*Euphorbia seguieriana*) та інші.

На цих пісках дуже багато ендеміків Нижнього Придніпров'я – видів, поширених лише на даній території: дрід дніпровський (*Genista borysthenica*), еспарцет дніпровський (*Onobrychis borysthenica*), чебрець дніпровський (*Thymus borysthenicus*), юринія Пачоського (*Jurinea paczoskiana*) та інші. Проміжки серед рослин заростають мохами – тортулою пісковою та цератодоном пурпурним (*Ceratodon purpureus*), а також лишайниками – кладонією листуватою, целокаульоном степовим (*Coelocaulon steppae*) тощо.

Крім псамофітних степів, на піщаних аренах значні площі займають *бугристі піски*, так звані *кучугури*, які утворилися внаслідок дії вітру та інших факторів. На кучугурах переважають види з міцним і довгим корінням, яке дозволяє їм закріплюватися на рухомому піску. Це зіновать дніпровська (*Chamaecytisus borysthenicus*), дрід дніпровський, молочай Сегієрів, чебрець дніпровський та інші. З мохів тут переважають цератодон пурпурний, брій дернистий (*Bryum caespitium*), зозулин льон волосконосний (*Polytrichum piliferum*). Проте основний фон кучугур створюють лишайники, такі як кладонія листувата, кладонія рогата (*Cladonia cornuta*) та кладонія оленевидна.

До того ж поверхня піщаних бугрів вкрита товстою до 2 см кіркою з піщинок, переплєтених і склеєних сланнями водоростей – хлоргормідіум (*Chlorhormidium*), тетрацистіс (*Tetracystis*) та іншими. Ці рослини є першими, ініціальними ланками заростання пісків.

Природні *соснові ліси* на території області, про які згадувалося ще в XI столітті, були знищені. Сучасні, відновлені людиною, можна вважати нащадками колишніх, оскільки зберігся субстрат, на якому вони росли – піщані ґрунти. Здебільшого вони зростають на Нижньодніпровських пісках, невеличкі масиви є і в інших частинах області.

Перші спроби заліснення пісків лівобережжя зроблено у XIX ст. З тих часів збереглися невеличкі ділянки сосни на околицях м. Олешки.

Масові посадки лісів здійснено після другої світової війни. За ці десятиріччя сформувалися лісові соснові ценози. Для насаджень випробувано 22 види сосен, але найкраще себе проявили два види: сосна звичайна (*Pinus sylvestris*) та сосна кримська (*P. pallasiana*), причому остання виявилась більш стійкою до жорстких умов степової зони. З інших видів лише деякі зустрічаються як домішки до сосен звичайної та кримської. Це сосна чорна (*P. nigra*), сосна гірська (*P. montana*), сосна жовта (*P. scopulorum*), сосна

приморська (*P. pinaster*), сосна Банкса (*P. banksiana*), сосна китайська (*P. sinensis*), сосна ладанна (*P. taeda*).

Сформувалися ценози, типові для сосняків сухих місцезростань. Це сосняки куничниковий (злаковий), осоковий та лишайниковий. Моховий та лишайниковий яруси складають ті ж види, які зростають і в сусідніх псамофітних степах та в березових лісах. Із грибів тут зустрічаються типові для соснових лісів види – білий гриб (*Boletus edulis*), масляк звичайний (*Ichocomus luteus*), рядовка зелена (*Tricholoma equestre*), бліда поганка (*Amanita phalloides*), мухомор звичайний (*A. muscaria*) та ін.

Дубові ліси. Невеличкі лісові масиви з дуба звичайного (*Quercus robur*) пов'язані з другою піщаною терасою Дніпра, де вони займають зниження – улоговини із супіщаними ґрунтами. Частіше вони зустрічаються в Чорноморському біосферному заповіднику, урочищі Буркути та в інших місцях. До 50-х років минулого століття значні масиви заплавних дібров розташовувалися в заплаві Дніпра північніше міста Каховки. Вони повністю були затоплені водами Каховського водосховища.

У деревостані переважає дуб звичайний із зімкнутістю крон до 0,5, а місцями – до 0,8, висотою стовбурів до 15 – 16 м, з діаметром стовбурів до 40 см. У домішці відмічені ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), береза дніпровська (*Betula borysthenica*), груша звичайна, осика (*Populus tremula*), глід обманливий (*Crataegus fallacina*). У підліску – терен степовий, жостір проносний, бузина чорна (*Sambucus nigra*), калина звичайна (*Viburnum opulus*).

Дуже часто дубові ліси (гайки) оточені густими терновими заростями. У трав'янистому ярусі відмічені неморальні супутники дуба, типові лісові рослини неморальної і бореальної зон – конвалія звичайна (*Convallaria majalis*), купина пахуча (*Polygonatum odoratum*), фіалка приємна (*Viola suavis*), проліска дволиста (*Scilla bifolia*). На стовбурах дуба та інших дерев переважають давні неморальні та бореальні види мохоподібних, що свідчить про те, що дубові ліси є давніми корінними ценозами.

Осокові ліси пов'язані у своєму поширенні в основному з піщаними аренами лівобережжя області, а саме з їх зниженими місцями – улоговинами. В деревостані домінує осика, стовбури якої досягають 15 м заввишки і товщиною до 30 см. У густих заростях зімкнутістю до 0,8 – 0,9, крім осики, в деревостані зустрічаються дуб звичайний, груша звичайна, береза дніпровська, у підліску – жостір проносний, бузина чорна, крушина ламка (*Frangula alnus*). У травостої відмічені види різної екологічної приуроченості, що пов'язано з неоднаковими умовами зволоження. Це куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), осока колхідська (*Carex colchica*), очерет південний (*Phragmites australis*) та ін.

Березові ліси. Деревостан березових лісів (гайків), які часто зустрічаються на пісках від Каховки до Кінбурнського півострова, утворює ендемічний вид Нижнього Придніпров'я – береза дніпровська, занесена до Червоної книги України. Березняки зростають в улоговинах серед піщаних кучугур або у зниженнях серед псамофітних степів. Деревостан має різну зімкнутість – від 0,1 до 0,8, стовбури досягають 10 м заввишки, а їх діаметр – до 20 см.

Берези часто суховершиняють, очевидно в результаті зниження рівня ґрунтових вод внаслідок посухи останніх десятиліть. У домішці до берези дніпровської відзначені дуб звичайний, осика, груша звичайна, вільха клейка (*Alnus glutinosa*), сосна звичайна (самосів). У підліску – верба прутувидна (*Salix viminalis*), терен степовий, бузина чорна, жостір проносний.

Оскільки березняки зустрічаються в різних умовах зволоження, то і трав'янистий покрив представлений різними групами рослин – степовими, лучними, лісовими, водно-болотними. Це куничник наземний, купина запашна, осока висока (*Carex elata*), очерет південний, золотушник звичайний (*Solidago virgaurea*). З березняками пов'язане зростання рідкісних видів – плауна заплавного (*Lycopodiella inundata*), сфагнових мохів – сфагнума оманливого (*Sphagnum fallax*), сфагнума розчепіреного (*S. squarrosum*) та сфагнума бахромчатого (*S. fimbriatum*) та інших, переважно бореальних видів.

Нижньодніпровські плавні. У долині річки Дніпра, що перетинає Херсонську область і ділить її на дві частини – правобережну та лівобережну, а також Інгульця сформувався своєрідний комплекс різних типів рослинності: лісової та чагарникової (вербняки, осокірники, вільшаники), лучної, водно-болотної.

Лісова рослинність представлена вербовими лісами з верби білої (*Salix alba*), характерними для найбільш підвищених ділянок заплави. Деревостан розріджений, зімкнутість – 0,3 – 0,4. Верби суховершиняють у зв'язку з нагінними явищами, проникненням солоної морської води під дією вітру по річищу Дніпра та проток далеко уверх проти течії у водойми і відповідно засоленням ґрунтів заплави. Стовбури верби білої досягають 20 – 25 м заввишки товщиною до 30 – 35 см і більше. У домішці трапляються верба ламка (*S. fragilis*) і осокір (*Populus nigra*). У трав'янистому ярусі зростають розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), гірчак перцевий (*Polygonum hydropiper*), вербозілля звичайне (*Lysimachia vulgaris*), півники болотні (*Iris pseudacorus*), живокіст лікарський (*Symphytum officinale*) та ін.

Осокорові ліси з тополі чорної займають дещо підвищені місцезростання порівняно з вербовими лісами. Деревостан має зімкнутість до 0,7 – 0,8, висота дерев – до 20 – 25 м, діаметр стовбурів – до 20 – 30 см. У домішці трапляються тополя біла (*P. alba*), в'яз гладенький (*Ulmus laevis*), ясен високий, верба біла, верба ламка. У підліску зростають аморфа кущова (*Amorpha fruticosa*), крушина ламка, жостір проносний, верба прутувидна, ожина сиза (*Rubus caesius*), бузина чорна. У трав'янистому ярусі переважають куничник наземний, стоколос безостий (*Bromopsis inermis*), ситник Жерарда (*Juncus gerardii*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*) та ін. На найбільших підвищеннях в осокорових лісах різко зростає ценотична роль в'яза гладенького та ясена високого. Ліси тут – осокорово-в'язові, осокорово-ясенові. Характеризуються ці ліси розрідженим травостоєм.

Вільхові ліси зустрічаються у дельтовій та переддельтовій області Дніпра, у притерасних зниженнях та зрідка у зниженнях на піщаних аренах. За характером еколого-фітоценотичних умов – це лісові болота, переважно обводнені, які мають торф, мул. Домінує у ценозах вільха звичайна. Зімкнутість

деревостану досягає 0,8 – 0,9, висота стовбурів – до 18 – 20 м, діаметр стовбурів – до 20 – 30 см. У домішці до вільхи зрідка зустрічаються верба біла, тополя чорна та біла, на аренних зниженнях на узліссях до вільхи домішується дуб звичайний та береза дніпровська. У рідкому підліску зустрічаються верба сиза (*Salix cinerea*), калина звичайна, верба тритичинкова (*Salix triandra*), аморфа кушова. У трав'янистому ярусі типові болотні види – гірчак амфібійний (*Polygonum amphibium*), осока гостровидна (*Carex acutiformis*), півники болотні, вербозілля звичайне, живокіст лікарський, папороть болотна (*Thelypteris palustris*) та ін.

Вільха звичайно зростає на підвищеннях – так званих п'єдесталах, оточених глибокими «вікнами» з водою. Нерідко увесь п'єдестал (1,5 – 2 м в діаметрі) вкритий мохом аулакомнієм болотним (*Aulacomnium palustre*), а по краях зростає амблістегій береговий (*Amblystegium riparium*), який спускається під воду по корінню вільхи, що виступає.

Чагарникова рослинність значно поширена у плавнях і представлена чагарниковими видами верб тритичинкової, прutowидної, попелястої, гостролистої (*Salix acutifolia*), маслини вузьколистої (*Elaeagnus angustifolia*), аморфи кушової. Чагарники вкrapлюються в інші типи рослинності, особливо їх багато серед заростей очерету південного.

Лучна рослинність виникла на місці заплавних лісів, чагарникових угруповань та замулених боліт. Розрізняють три типи лук: остепнені, справжні та болотисті. Остепнені луки займають найбільш підвищені екотопи, в них домінують свинорій звичайний (*Cynodon dactylon*), осока рання (*Carex praecox*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*) та ін. Трапляються ці луки дуже рідко, невеличкими фрагментами. Справжні луки також трапляються зрідка на невисоких гривах та рівнинних ділянках заплави. Переважають у них пирій повзучий, кунічник наземний, стоколос безостий, тонконіг болотний (*Poa palustris*) та гігрофільне різнотрав'я. Болотисті луки зустрічаються дещо частіше, ніж попередні. Розміщуються вони у зниженнях прибережних грив, у притерасній частині заплави в надмірно зволжених місцях. У їх складі переважають очеретянка звичайна (*Phalaroides arundinacea*), бульбокомиш морський (*Bolboschenus maritimus*), осока гостра, лепешняк великий (*Glyceria maxima*), очерет південний. Слід відзначити значну продуктивність цього типу лук – 400 ц/га.

Болотна рослинність домінує в рослинному покриві плавнів. Болота Херсонщини відносяться до низинних евтрофних трав'яних боліт, тобто боліт, що живляться ґрунтовими водами, які містять багато мінеральних речовин. Підземні органи рослин знаходяться у мінеральному субстраті, оскільки шар торфу тут або дуже тоненький, або зовсім відсутній. Ценози цих боліт дуже прості за структурою, одноманітні. Домінують у них очерет південний, рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), куга озерна (*Schoenoplectus lacustris*). Трав'яні болота вкривають усі острови і знижені ділянки в дельті Дніпра й Інгульця, всі мілководдя, протоки, ерики, озера, саги (притерасні зниження). Значна роль тут належить осокам високій та пухирчастій (*Carex vesicaria*), сідачу коноплевому (*Eupatorium cannabinum*), папороті болотній, пижмі

звичайній (*Tapacetum vulgare*) та ін. При цьому майже в усіх ценозах перший ярус утворює очерет південний, у деяких – верба попеляста. З рідкісних видів тут трапляється орхідея болотна (*Orchis palustris*). Переважна більшість рослин боліт плавнів належить до голарктичного та євразійського типів ареалу.

Водна рослинність займає величезні площі мілководдя і водотоків. Значна кількість видів пов'язана як із субтропічною, так і з бореальною географічною зоною. З невикорінених, вільно плаваючих рослин у ценозах переважають спіродела багатокоренева (*Spirodela polyrrhyza*), ряска мала (*Lemna minor*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*), водокрас звичайний (*Hydrocharis morsus-ranae*), тілоріз алое видний (*Stratiotes aloides*), роголистник занурений (*Ceratophyllum demersum*). Невикорінена рослинність є дуже давньою, в її складі багато монотипних родів, широкоареальних видів, реліктів. До реліктів третинного періоду належать сальвінія плаваюча, альдрованда пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa*), плавун щитолистий (*Nymphoides peltata*). У ценозах викоріненої рослинності переважають види рдесника (*Potamogeton*), водяна сосонка ланцетолиста (*Hippuris lanceolata*), валіснерія спіральна (*Vallisneria spiralis*), елодея канадська (*Elodea canadensis*), глечики жовті (*Nuphar lutea*), латаття біле (*Nymphaea alba*), зрідка – водяний горіх (*Trapa natans*), занесений до Червоної книги України, тощо. Багато водних угруповань рідкісні, включені до Зеленої книги України. Це формації сальвінії плаваючої, латаття білого, глечиків жовтих, горіха плаваючого.

Галофітна рослинність. Уздовж південної межі Херсонської області, що пролягає узбережжями Чорного й Азовського морів та Сиваша, а також у степових зниженнях, заплавах річок, на піщаних терасах, біля озер та лиманів на солонцюватих південних чорноземах та каштанових ґрунтах, солонцях, солончаках зростають рослини, які пристосувалися переносити високий вміст солей (хлоридів та сульфатів) у субстраті. На солончаках зростають сукулентні види, в клітинах яких спостерігається високий осмотичний тиск. Це солерос європейський (*Salicornia europaea*), содник простертий (*Suaeda prostrata*), галіміоне бородавчаста (*Halimione verrucifera*), сарсазан шишкуватий (*Halocneum strobilaceum*), курай содовий (*Salsola soda*) та ін.

На солонцях рослинність різноманітніша. Тут зростають види, що мають властивість виділяти надлишок солей назовні через спеціальні сольові залози, – кермек каспійський (*Limonium caspium*), франкенія шорстка (*Frankenia hispida*), із чагарників – види амарикса (*Tamarix*). Відмічені тут також віниччя сланке, басія волосиста (*Bassia hirsuta*), молочай щебриковидний (*Euphorbia reptans*), гірчиця морська (*Sakile euxina*), полини сантонінський і таврійський та ін. У подах на засолених ґрунтах утворюються засолені луки з покісниці Фоміна (*RissicopeHia fominii*), ситника Жерарда, прибережниць берегової (*Aeluropus littoralis*) з домішкою кермеку Мейєра, полину сантонінського та ін.

Рослинність солоних водойм. На мілководді Азовського і Чорного морів у рослинному покриві з квіткових рослин переважають камка морська та мала (*Zostera marina*, *Z. noltii*), причому камка морська домінує в замулених місцях. У лиманах, де мінералізація води менша, поширена цанікелія болотна (*Zannichellia palustris*). На морському мілководді часто утворюють

монодомінантні ценози рупія морська (*Ruppia maritima*) та інші види цього роду. Крім цих, досить поширеними є водні макрофіти широкої екологічної амплітуди – рдесник гребінчастий та різуха морська (*Najas marina*). Ці рослини акумулюють біогенні елементи, сполуки донних відкладів, є кормовою базою для численних тварин. Із водоростей зростають види роду хара (*Chara*), багато червоних водоростей – керамій (*Ceramium*), полісифонія (*Polysiphonia*), із зелених – зелений морський салат ульва (*Ulva*), кишечниця (*Enteromorpha*) та ін. Багатий фітопланктон солоних водойм. У затоках біля берегів Херсонщини відмічено понад 100 видів водоростей, з них більше половини припадає на діатомові водорості, чимало зелених та прокаріотних синьо-зелених, є також еугленові, дінофітні, золотисті, жовто-зелені.

Рослинність вапнякових відслонень. У Херсонській області вапнякові відслонення знаходяться на схилах крутих берегів Дніпра, Інгульця, балок, ярів. На них сформувалась специфічна рослинність, що зустрічається мозаїчно по схилу. На її склад впливає характер материнської породи, наявність дрібнозему, експозиція схилу, його крутизна, ступінь забезпеченості вологою тощо. Переважають тут кальцефільні ксерофітні (посуhostійкі) види. Їм притаманні багато різних ознак пристосування до жорстких умов: потужна коренева система; густе сіре опушення, що відбиває сонячні промені; кутикула; восковий наліт; м'ясисті тканини; вузькі листкові пластинки із закрученими краями тощо. На вапнякових відслоненнях, крім типових степових рослин, що зростають при наявності шару ґрунту, тут відмічені самосил білоповстистий (*Teucrium polium*), бородач звичайний (*Botriochloa ischaemum*), чебрець двовидний (*Thymus dimorphus*), мигдаль степовий або бобчук, а також рідкісні, ендемічні види – голонасінник одеський (*Gymnospermium odessanum*), зіновать Скробічевського (*Chamaecytisus skrobiszewskii*), цимбохазма дніпровська (*Cymboclasma borysthenica*), шоломниця весняна (*Scutellaria verna*), дрік скіфський (*Genista scythica*), брандушка весняна (*Bulbocodium versicolor*), тюльпан Шренка, тюльпан південнобузький та ін. Вапнякові відслонення виконують роль сховищ багатой степової флори, оскільки степи бездумно розорюються. Вони матимуть величезне значення при неминучому відновленні значних степових ділянок у недалекому майбутньому.

Сегетальна рослинність. Бур'яни мають велику енергію розмноження як насінням, так і вегетативно. Ценози сегетальної рослинності створюють такі види, як мишій сизий та зелений (*Setaria glauca*, *S. viridis*), щириця звичайна (*Amaranthus retroflexus*), півняче просо (*Echinochloa crusgalli*), берізка польова (*Convolvulus arvensis*), лобода біла (*Chenopodium album*), курай іберійський (*Salsola iberica*), свинорий пальчастий, степовий гірчак звичайний (*Acroptilon repens*), осот щетинистий (*Cirsium setosum*). Багато видів бур'янів здавна супроводжують землеробство, але є й такі, що з'явилися в цій місцевості нещодавно. Серед них північноамериканські види – злинка канадська (*Erigeron canadensis*), галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora*) та ін.

Рудеральна рослинність зростає у місцях з відчутним впливом антропогенного фактора. Найбільш поширені рудерали – полин звичайний (*Artemisia vulgaris*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), м'яточник бур'яновий

(*Ballota ruderalis*), болиголов плямистий (*Conium maculatum*), собача кропива звичайна (*Leonurus cardiaca*), лопух справжній (*Arctium lappa*), будяк акантовидний (*Carduus acanthoides*), нетреба звичайна та колюча (*Xanthium strumarium*, *X. spinosum*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), спориш звичайний (*Polygonum aviculare*), тонконіг бульбистий, подорожник великий (*Plantago major*), блекота чорна (*Hyoscyamus niger*), дурман звичайний (*Datura stramonium*) та багато ін. Слід відзначити, що сегетальні та рудеральні ценози дуже динамічні, стрімко виникають, розвиваються, зникають, а при зміні умов знову з'являються на тих же чи сусідніх місцях.

Складовими рослинного світу Херсонщини є також рослинність полів, садів, виноградників, вуличних та придорожніх насаджень, лісосмуг, парків, дендропарків, скверів, квітників тощо. У цих екосистемах зосереджені корисні для людини види рослин різного походження.

Наразі рослинність області потерпає від наслідків воєнних дій. Обрахувати завдані довкілля збитки на сьогодні неможливо, до того ж його відновлення триватиме не одне десятиліття.

Площа земель лісогосподарського призначення, що знаходиться в постійному користуванні державних лісогосподарських підприємств Херсонської області, становить 174,612 тис.га із них 40,891 тис. га знаходяться на деокупованій частині Херсонщини.

Протягом 2023-2024 років розмінування проведено на площі 0,288 тис.га, відповідно 40,603 тис.га потребують розмінування, Несвоєчасне розмінування територій призводить до катастрофічних наслідків, які завдають лісові пожежі, так як проводити їх повноцінне гасіння неможливо.

У 2024 році на землях лісогосподарського призначення сталося 36 пожеж, на площі 367,45 га (орієнтовно) в т.ч верхових на площі 18,8 га. Збитки, завдані пожежами, становлять більше 10,0 млн.грн.

Крім того, землі лісогосподарського призначення, орієнтовно на площі 61480 га, зазнали шкідливого впливу внаслідок підриву дамби Каховської ГЕС. За оперативними даними 39961 га лісових насаджень потребують обстеження для визначення їх санітарного стану.

Обрахувати збитки на сьогодні неможливо через тимчасову окупацію майже всієї території насаджень, а на звільненій території через їх замінування.

Основним напрямом роботи при веденні лісового господарства на півдні України у найближчій перспективі має стати розмінування територій та відтворення і збереження лісів.

Тваринний світ

Тваринний світ Херсонщини багатий і різноманітний. Попередні підрахунки зоологів засвідчили, що на території області безхребетних близько 6 тис. видів, хребетних – понад 570 видів, з них до Червоної книги України занесено відповідно 78 і 63 види.

Своєрідність тваринного світу Херсонської області зумовлена зональністю, поєднанням мікрокліматичних умов, рослинних формацій, типів ґрунтів в інтра- і екстразональних біотопах. Його основу складає степовий

фауністичний комплекс. Він становить конгломерат видів – вихідців із декількох регіональних генетичних центрів.

Основними природними та антропогенними комплексами області є степові нерозорані ділянки, береги Дніпра та прибережні яри й балки, плавні, Нижньодніпровські піски, сільськогосподарські угіддя, лісосмуги, рисові чеки та узбережжя зрошувальних і скидних каналів, приморські узбережні ділянки.

Для кожного комплексу характерний свій фауністичний комплекс, в який входять як широко поширені види, так і види вузькоареальні, стенобіонтні. Мінливість мікрорельєфу, ґрунтів, рослинності зумовлює своєрідність фауністичного комплексу.

Для всіх природних комплексів, представлених у регіоні, фоновими видами ссавців є козуля європейська (*Capreolus capreo/us*), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*), миші роду *Sylvaemus* (*S. uralensis*, *S. sylvaticus*, *S. falzfeini*) та роду *Mus* (*M. musculus*, *M. sergii*), із птахів всюди зустрічаються воронові та чайкові, типові представники герпетофауни – гадюка степова (*Vipera ursini*) та вужі, батрахофауни – зелена ропуха (*Bufo viridis*), квакша (*Hyla arborea*).

Дніпро у своїй нижній течії створює своєрідний фауністичний кордон для ряду видів. Так, наприклад, на його правобережжі зустрічаються кріт (Таїра європейська), крапчастий ховрах (*Citellus sus-licus*), комаха кравчик-головач (*Lethrus apterus*), а на лівобережжі – малий ховрах (*Citellus pygmaeus*), сліпак піщаний (*Spalaxarenarius*), ємуранчик (*Scirtopoda telum falz-feini*). Річка Дніпро перешкоджає розповсюдженню на захід близько 40 видів комах.

Значна частина Херсонської області представлена здебільшого степовими біотопами. Розорювання степів, випас худоби призвели до скорочення чисельності аборигенних копитних, степових гризунів, великих птахів, які гніздяться на землі, таких як дрофа звичайна (*Otis tarda*), стрепет степовий (*Tetrax tetrax*).

Великі хижаки як ссавці, так і птахи цілеспрямовано знищувались. У період освоєння степів 10 видів тварин знищено безпосередньо людиною (кулан, сайгак, байбак та ін.). Нині на території області нараховується близько 50 видів ссавців, понад 300 видів птахів, 10 видів плазунів, 8 видів земноводних.

Природне степове біорізноманіття представлено у Біосферному заповіднику «Асканія-Нова». Сучасний тваринний світ заповідного *асканійського степу* тільки певною мірою може продемонструвати особливості фауністичного комплексу типчаково-ковиливих степів. Фауна безхребетних асканійського степу нараховує близько 6 тис. видів. Із кільчастих червів тут зустрічаються малощетинкові та дощові черви. Молюски нечисленні. Різноманітні та численні членистоногі. З ракоподібних – звичайні мокриці. Багато павукоподібних, серед них найбільший павук – тарантул (*Lycosa singoriensis*). Мешкають також різноманітні кліщі. З багатоніжок зустрічаються ківсяки, геофіли, кістянки. Нерідко відмічається середземноморська сколопендра.

Для асканійського степу характерна своєрідність ентомологічного комплексу. Тут проживають рідкісні чи взагалі відсутні на сусідніх територіях види. За неповними даними, комах нараховується понад 5 тис. видів.

Фауна земноводних заповідного степу представлена в основному ропухою зеленою, інколи можна зустріти часникову жабу (*Pelobates fuscus*).

Для цієї зони характерні 6 видів плазунів. Це рідкісні види – степова гадюка (*Vipera ursini renardi*), полози жовточеревий (*Coluber jugularis*) та чотирисмугий (*Elaphe quatuorlineata*), звичайний вуж (*Natrix natrix*), мідянка (*Coronella austriaca*), а також найбільш масовий вид – ящірка прудка (*Lacerta agilis*).

Птахи цілинного степу представлені 21 видом. Найбільш масовими, фоновими видами є жайворонки: степовий (журбай) (*Meiopus calandra*), польовий (*Alauda arvensis*), чубатий (*Galerida cristata*), сірий (*Calandrella rufescens*), малий (*Calandrella cinerea*). Під час перельотів зустрічається рогатий жайворонко (*Eremophila alpestris*).

У весняно-осінній період у степу з'являються перелітні птахи (понад 100 видів). Це великі кроншнепи (*Numenius arquata*), зграї білолобих гусей (*Anser albifrons*), сірі журавлі (*Grus grus*), червоноголові казарки (*Rufibrenta ruficollis*).

Трапляються нині дуже рідкісні та занесені до Червоної книги України дрофи та стрепети.

Під інтенсивним впливом антропогенного фактора орнітофауна заповідного степу зазнала помітних змін. Зникли деякі типові види, такі як орел степовий (*Aquila garah*), та з'явилися нові, серед яких помітну роль відіграють представники синантропної фауни: горобці (*Passer montanus*), граки (*Corvus frugilegus*), галки (*Corvus monedula*), сороки (*Pica pica*), сільські ластівки (*Hirundo rustica*). Денних хижих птахів представляють комахоїдні сокіл-кібець (*Falco vespertinus*) та боривітер (*Falco tinnunculus*). Постійно в небі над степом ширяє степовий лунь (*Circus macrourus*), зимняк (канюк мохноногий) (*Buteo lagopus*).

У минулому фауна ссавців таврійського степу була значно різноманітнішою. Тут мешкали численні стада зубрів (*Bison bonasus*), турів (*Bos primigenius*), благородних оленів (*Cervus elaphus*), куланів (*Equus hemionus*), тарпанів (*E. gmelini*), європейських антилоп – сайгаків (*Saiga tatarica*). Великими зграями проживали дрофи і стрепети. Кількісний список ссавців заповідного степу наразі включає 23 види. З комахоїдних – це їжак звичайний (*Ermiseus europaeus*) та мала білозубка (*Crocidura suaveolens*).

Нечисленна фауна рукокрилих. Найбільш розповсюджена руда вечірниця (*Nyctalus noctula*), рідше – нетопир малий та лилик двоколірний (*Vespertilio murinus*). Порівняно рідко зустрічається заєць-русак (*Lepus europeus*).

Типові мешканці степового ландшафту – гризуни. Це хом'як звичайний (*Cricetus chetetus*), хом'ячок сірий (*Cricetulus migratorius*), сліпак, мишівка степова (*Sicista subtilis nordmanni*), миші хатня та лісова, полівки гуртова (*Microtus socialis*) та східноєвропейська (*Microtus toisisonmeridionalis*). Фоновий вид — полівка гуртова.

Зникаючим видом асканійських степів є ховрах малий (*Citella pygmaeus*). Епізодично у заповідному степу трапляються вовки (*Canis lupus*), зустрічається лисиця звичайна. Нечисленним є степовий тхір (*Mustela eversmanni*) – вид рідкісний, занесений до Червоної книги України.

Найдрібніший хижак асканійського степу – ласка звичайна (*Mustela nivalis*). У зелених насадженнях заповідника можна зустріти куницю кам'яну (*Martes foina*). Із дніпровських плавнів до заповідного степу зрідка заходить єнотовидна собака (*Nyctereutes procyonoides*). На всіх ділянках заповідного степу знову з'явилися копитні: асканійський степовий благородний олень та козуля. Останніми роками на цілині досить часто відмічаються окремі особини дикого кабана (*Sus scrofa*).

Фауна Нижньодніпровських пісків. На Нижньодніпровських пісках представлений унікальний азонльний природний комплекс, в якому відмічена найбільша частка ендемічних видів тварин.

Фоновими видами ссавців на Нижньодніпровських аренах, перелік яких налічує 37 видів, є ендеміки Нижньодніпровських пісків – ємуранчик Фальц-Фейна та сліпак піщаний.

У колках зустрічаються польова (*Apodemus agrarius*) та мала лісова (*Sylvaeus microps*) миші, на низькотравних луках – гуртова та східноєвропейська полівки. До звичайних мешканців належать козуля, кабан, із хижаків – вовк, лисиця. Часто зустрічаються борсук (*Meles meles*), куниця кам'яна, ласка.

Основні риси орнітофауни зумовлені так званім «кордонним ефектом», що забезпечує високу щільність гнізд та різноманітність «узлісних» видів. Тут поширені ворони, дрібні соколинні та сорокопудові.

Звичайними представниками орнітокомплексу є дуплогніздні птахи: шпак (*Sturnus vulgaris*), дятел (*Dendrocopos major*), синиця (*Parus major*), одуд (*Upupa epops*); дрібні хижаки: кібець, боривітер, перепелятник (*Accipiter nisus*) та інші.

Із наземних птахів слід відмітити авдотку (*Burhinus oedicephalus*), перепела, сіру куріпку, фазана (*Phasianus colchicus*). Видовий склад птахів збільшується в період сезонних міграцій, тоді тут можна зустріти вальдшнепа (*Scolopax rusticola*), довгохвосту синицю (*Aegithalos caudatus*), рожевого шпака (*Pastor roseus*), кілька видів дроздів, солов'я (*Luscinia luscinia*), степового орла, чорна шуліка (*Milvus migrans*) та багато інших.

Залісені ділянки Чорноморського заповідника – унікальний резерват герпетофауни України. Із 9 видів плазунів, які зустрічаються в цій місцевості, 4 занесені до Червоної книги України (чотирисмугий та жовточеревий полози, степова гадюка, мідянка). Також мешкають 3 види амфібій: зелена жаба, квакша, часникова жаба.

Надґрунтова фауна представлена понад 800 видами безхребетних із 3 типів та 6 класів. Різноманітна та численна фауна надґрунтових безхребетних на болотах і в гайках. У підстилці дубових та дубово-осикових гайків комфортно почувається звичайний дощовий черв'як – ейзенія Норденшельда (*Eisenia nordenskioldi*). У степу та в сухих березових гайках дощові черв'яки не зустрічаються. Поширення ракоподібних (мокриць), а також багатоніжок

(ківсяків, кістянок) тісно пов'язано з вологістю та наявністю підстилки, в більш глибоких шарах ґрунту зустрічаються геофіли. На дернових слаборозвинених піщаних ґрунтах ці групи членистоногих практично не зустрічаються. Видове різноманіття та велика кількість павуків (138 видів із 24 родин) корелює з чисельністю безхребетних у біотопі. У рівнинному піщаному степу нараховується 60 видів павуків, на кучугурах – 2, на некошених луках – 45, на кошених – 73. У зволжених біотопах домінують павуки-лікозиди, а у ксерофітних умовах – павуки-гнафозиди. В дубових та березових гайках фауна павуків відповідно складає 74 та 62 види. Упродовж сезону комплекси домінантів закономірно змінюються. У серпні практично всюди на Солоноозерній та Івано-Рибальчанській ділянках заповідника помітні великі павуки аргіопи. Численною є аргіопа бруєніхе (*Argiope bruennichi*), досить рідко зустрічається аргіопа лобата (*A. lobata*). Їх щільність може досягати 5 – 10 особин на 1 кв.м. В окремі роки спостерігалась висока чисельність небезпечного павука – каракурта (*Latrodectus tredecimguttatus*). На засолених та на степових ділянках серед чебрецю дніпровського та полину максимальна щільність складала 16 особин на 1 кв.м. Біля озер весною серед трав'янистої рослинності спостерігається висока чисельність павуків-вовків.

Наземна ентомофауна полинових типчакowo-ковилowych степів характеризується домінуванням галофільних елементів. У комплексі жуків на ділянках піщаного степу зростає значення чорнотілок (до 85% усіх видів). Найкрупніша з них чорнотілка шарова (*Pimelia subglobose*), а швидкобігаючі – це анатолики та тентирії. Нерідкий і ендемік пединус дніпровський (*Pedinus simmerius*). Трапляються також жужелиці та скакуни. З інших родин у невеликій кількості представлені ксерофільні види: хрущ Нордмана (*Monotropus nordmanni*), піщаний хрущик (*Апотаїа уггans*), скарабей священний (*Scarabaeus sacer*), коренегриз, різні пистіоди. Вкрай рідко зустрічається і потребує охорони цератофій багаторогий (*Ceratophyus polyceros*) із пластинчастовусих. З двокрилих зустрічається імаго 23 родин. На залісених ділянках мешкають звичайні великі хижі мухи-ктирі, особливо ктир гігантський (*Satanas gigas*), занесений до Червоної книги України.

Найбільш численними та всюдисущими комахами заповідника є перетинчастокрилі. Роль мурашок як ґрунтоутворювачів, регуляторів чисельності рослиноїдних комах у біоценозах та поширювачів насіння трав'янистих рослин значна. Із 36 видів, що зустрічаються в заповіднику, тапінома кінбурнський (*Таріпота kinburni*) – ендемік Кінбурнського півострова. У степових угрупованнях переважає мурашка-жнець (*Messor rufitarsis*), тапінома (*Таріпота karavaewi*), а також звичайні степовий бігунок (*Cataglyphis ponoscens*), блідонога садова мурашка (*Lasius alienus*). Біля солоних водойм зустрічається мірміка Берга (*Myrmica bergi*). Велика кількість видів запилювачів із бджолиних. Часто в період цвітіння чебрецю дніпровського трапляється ксилокопа фіолетова (*Xylocopa violaceae*), рідше – ксилокопа звичайна (*Xylocopa valga*). Серед кращих запилювачів рослин – джміль моховий (*Bombus muscorum*), пахучий (*Bombus fragrans*) та джміль глинистий (*Bombus argillaceus*).

Наприкінці березня – на початку квітня виходять з оціпеніння метелики: лимонниця (*Rhodocera rhamni*), павине око денне (*Vanessa io*), бараниця (*Vanessa polychloras*), адмірал (*Pyrameis atalanta*). У квітні до них приєднується зоря-зегріс (*Zegris eupheme*), занесена до Червоної книги України, а трохи пізніше – хрестовикова. Навесні та на початку літа на траві часто зустрічаються гусениці ведмедиці сільської (*Arctia villica*), рідше – ведмедиці гебе (*Arctia hebe*).

Метелики з'являються наприкінці травня. Влітку – звичайні перламутрівки (*Argynnis*), сатири, шашечниці (*Melitaea*) та голуб'янки.

На диких зонтичних живе гусениця махаона (*Paritio machaon*). На полину живляться гусениці совки – каптурниці срібної (*Cucullia argentea*). Останні два види занесені до Червоної книги України. В сутінках та вночі злітаються на світло винний (*Porgesa elpenor*), молочайний (*Celerio euphorbiae*), в'юнковий та очний (*Smerinthus ocellatus*) бражники.

У заповіднику нараховується 7 видів мурашиних левів. Великий мурашиний лев (*Acanthacsis occitanica*) є третинним реліктом середземноморського походження. Різноманітні коники – коник темний, пластинчастокрил малий та саранові – пруси італійський та пустельний, пустельниця голубокрила – стають помітними на початку літа. Великі хижі безкрилі самки дибки степової (*Saga pedo*) розмножуються партеногенетично, без участі самців. Хижаками є також 4 види богомолів. Емпуза смугаста (*Empusa fasciata*) та дуже рідкісний ірис плямистокрилий (*Iris polystictica*), а також дибка степова занесені до Червоної книги України. Із клопів на ділянках піщаного степу зустрічаються виключно ксерофіли, пристосовані до життя на пісках.

У гайках навесні на дубі численні гусениці дубової листокрутки (*Tortrix viridana*), непарного шовкопряда (*Ocheria dispar*). На гусениць полюють червоногруді мурашки, рідкісна жужелиця красотіл пахучий (*Calosoma sycophanta*). У періоди масового розмноження шовкопряда до 90% гусениць виявляються ураженими 56 видами паразитів-їздців та мух-тахін.

Влітку на дубі легко виявляються результати діяльності комах-мінерів та галоутворювачів. Серед мінерів, що поселяються всередині тканини листка в особливих ходах – мінах, численні дубова кругломінуюча міль (*Tischeria*) та міль-крихітка (*Nepticula*). Личинки маленьких перетинчастокрилих комах – горіхотворок – утворюють на гілках, листках дуба горішки-гали різної форми та кольору. Листки засіяні дрібними жовто-рожевими бляшками виноградоподібної та монетоподібної горіхотворок (*Neuroterus quercus-baccarum*, *N. numismalis*); на нижньому боці листка звичайні бурувато-жовті гали розділеної та яблуковидної горіхотворок (*Diplolepis divisa*, *D. quercus-folii*). На гілках часто зустрічаються гали шишковидної та кореневої горіхотворок (*Andricus foecundatrix*, *Biorrhiza pallida*).

Серед комах, за винятком мурашок, найрізноманітнішими є жуки – жужелиці, ковалики, стафіліни, мертвоїди. Серед 12 видів коваликів 3 – це типові лісові види, 5 – лучні мезофіли, 4 – степові мезофіли. У вологих лісових біотопах у підстилці трапляються личинки світляка, м'якотілки, мохнатки та

мертвоїда сильфи. Серед листоїдів найчастіше зустрічаються види, що живуть у степу, але використовують лісову підстилку як тимчасове сховище, а також види, що живляться на трав'янистій рослинності. Довгоносики листослоники грушевий (*Phyllobius rip*), скосар малий овальний (*Otiorrhynchus ovatus*) пов'язані у своєму розвитку з деревною та чагарниковою рослинністю. Починаючи з кінця червня, увечері навколо дерев літають мармурові хрущі (*Polyphylla fullo*). У травні – липні з'являється жук-олень (*Lucanus census*) – релікт, єдиний вид роду у фауні України. Чорнотілки зустрічаються тільки в сухих добре освітлених гайках. У підстилці серед клопів переважають мезофіли – 63%, лісові види складають 16%, ксерофіли – 14% і лише 7% – еврибіонтні види. В насадженнях сосни та гайках серед мурашок домінує зоонекрофаг червоногруда піщана мурашка (*Formica imitans*). Зустрічається також мохова мірміка (*Myrmica scabrinodis*). У стовбурах мертвих дубів та берез можуть розміщуватися сім'ї світлобоязкого терміта (*Reticulitermes lucifugus*).

Фауна пустельних полиново-типчаково-ковилових степів. Площі цих степів в основному використовуються як пасовища. Фоновими видами хребетних на цих територіях є східноєвропейська полівка, малий ховрах, земляний заєць, в останні роки поступово відновлюється популяція степового тхора. Також мешкають гадюка степова, жайворонки, дрібні соколи. У зниженнях приморського степу утворюються ефемерні водойми, які приваблюють багатьох перелітних птахів, зокрема куликів: травника (*Tringa totanus*), турухтана (*Philomachus pugnax*), кроншнепа, великого улита (*Tringa nebularia*) та багатьох інших. Безпосередньо на узбережжі знаходять свій притулок та корм мігруючі водоплавні птахи.

Прісноводна фауна. Звичайними представниками є риби, молюски, ракоподібні, комахи, черви, кишковопорожнинні, найпростіші. Крім них, деякі тварини лише частину свого життя проводять у воді в пошуках їжі, у період розмноження та розвитку. На поверхні води зустрічаються численні клопи-водомірки (*Gerris*). Амфібіотичний спосіб життя веде павук доломедес (*Dolomedes fimbriatus*), який також може бігати по поверхні води. Водяний вуж (*Natrix tessellata*), занурюючись у воду, швидко наздоганяє здобич – риб. Основу живлення звичайного вужа складають земноводні озерна (*Rana ridibunda*) та їстівна (*Rana esculenta*) жаби. Серед водної рослинності живе болотна черепаха (*Emys orbicularis*).

На відкритій поверхні води живляться крижні (*Anser platyrhynchos*), лиски (*Fulica atra*), великі норці (*Podiceps cristatus*), білоокі нирки (*Aythya pugnax*), чирки-тріскунки (*Anas querquedula*), річкові крачки (*Sterna hirundo*), мартини-реготуни (*Larus cachinnans*) та ін. Одним із масових об'єктів спортивного полювання є лиски.

Під листям плаваючих рослин (водокрасу, латаття) можна помітити невеликі світло-коричневі слизові грудочки – це прісноводні гідри. На підводні частини рослин часто прикріплюють яйця черевоногі молюски – ставковики та катушки. З нижнього боку листків водних рослин знаходяться зеленувато-сірі яйця дрібних метеликів – вогнівок.

Серед рослин живуть хижі клопи – водяний скорпіон (*Nepa cinerea*) та водяний палочник (*Ranatra linearis*), личинки рівнокрилих та різнокрилих бабок, клопи плавт, гребляки та гладіш. Повільно рухаються ставковики: звичайний, вушковий, яйцевидний, болотний (*Limnaea stagnalis*, *L. auricularia*, *L. ovata*, *L. palustris*), рогова, кільова та закручена катушки (*Planorbis corneus*, *P. carinatus*, *P. vortex*). Щільно присмоктується до рослин молюск річкова чашечка (*Ancylus fluviatilis*).

У заростях рослин можна знайти турбелярій – планарій (*Planaria torba*, *Dendrocoelum lacteum*) та п'явок – нефелід: малу псевдокінську п'явку (*Herpobdella octoculata*) та клеписин (*Glossosiphonia complanata*). До рослин прикріплюють свої житла – павутинні куполи – павуки-сріблянки (*Argyroneta aquatica*).

У товщі води плавають дафнії, циклопи, водяні кліщі, личинки бабок та поденок, жуки-плавунці, вертячки. Іноді біля берега в неглибоких місцях на піщаному дні повільно повзає круглий черв'як волосатик (*Gordius aquaticus*). На ділянках дна з мулистим ґрунтом численні личинки комарів-дергунців (мотиль). Личинки стрілок, люток, красунь з рівнокрилих бабок, а також личинки коромисел, справжніх бабок з різнокрилих бабок та поденок повільно повзають чи плавають, підстерігаючи здобич.

Із ракоподібних зустрічаються рак широкопалий (*Astacus leptodactylus*), бокоплав, водяні вісліюки (*Asellus aquaticus*), мізиди. Типовими бентосними мешканцями є двостулкові молюски беззубки (*Anadonta cygnea*), перлівниці (*Unio pictorum*), шаровки (*Sphaerium corneum*). На підводних предметах, корчах велика кількість передньозябрових молюсків: чорнушки, лунки (*Theodoxus fluviatilis*), живородки (*Viviparus viviparus*), із двостулкових – дрейсени – тригранка річкова (*Dreissena polymorpha*). У чистій проточній воді підводні предмети є місцем поселення губки-бодяги.

Із хребетних тварин основними мешканцями прісноводних водойм є риби. У заростях водяних рослин зустрічається голка-риба пухлощока (*Syngnathus abaster*), яка може жити як у солоних, так і у прісних водах. Зграйками пропливають невеличкі гірчаки та колючки триголкові.

Із рослиноїдних риб тут водяться амур білий (*Ctenopharyngodon ideila*) і товстолобик (*Hiporhthalmichthys molitrix*), яких вирощують у ставках, гірчак, краснопірка (*Scardinius erythrophthalmus*), плітка (*Rutilus rutilus heckeli*), в'язь (*Leuciscus idus*). Серед твариноїдних виділяють миролюбних планктоноїдних та бентосоїдних і хижих, або рибоїдних. Звичайним представником планктоноїдних є синець і частково верховодка (*Alburnus alburnus*).

До бентосоїдних належать основні промислові риби, такі як лящ (*Abramis brama*), короп (*Cyprinus carpio*), густера (*Blicca bjoerkna*), йорж (*Gymnocephalus cernua*), карась (*Carassius carassius*), бички (*Gobiidae*). Серед хижих риб відомі щука (*Esox lucius*), судак (*Stizostedion lucioperca*), сом (*Silurus glanis*).

Фауністичний комплекс плавнів насичений і різноманітний. Із ссавців зустрічаються бобер річковий (*Castor fiber*), видра річкова (*Lutra lutra*), норка європейська (*Mustela lutreola*) та американська (*M. vison*), горностай (*M. erminea*), кутори велика (*Noomys fodiens*) та мала (*N. anomalus*), водяна

полівка (*Arvicola h'rostris*), землерийки-бурозубки: звичайна (*Sorex araneus*) та мала (*S. minutus*), миша маленька (*Micromys minutus*), а також акліматизована ондатра (*Ondatra zibethica*).

Багато видів, які мешкають у плавнях, занесені до Червоної книги України та Європейського Червоного списку (видра, норка європейська, горностай, кутора). У заростях очерету існує свій особливий орнітокомплекс, характерними представниками якого можна виокремити вусату синицю (*fnnurus biarmicus*), індійську очеретянку (*Acrocephalus agricola*), очеретяну вівсянку (*Emberiza schoeniclus*). На заламах очерету та на островах гніздяться лелекоподібні: сіпа (*Ardea cinerea*), велика (*Egretta alba*) та мала (*E. garzetta*) білі чаплі, коровайка (*Plegadis facinellus*). Останніми роками активно освоює цей гніздовий біотоп баклан (*Phalacrocorax carbo*). На великих деревах на островах гніздяться орлани-білохвости (*Haliaeetus albicilla*).

У розріджених очеретяних заростях можна виявити гнізда великого норця, лиски, водяної курочки-комишниці (*Gallinula chloropus*), крижня та інших птахів, серед яких трапляються рідкісні види: довгоносий крохаль (*Mergus serrator*), білоокий нирок, гоголь (*Bucephala clangula*) та ін.

Плавні – царство земноводних. Звичайними представниками цієї групи є озерна та гостроморда (*Rana arvalis*) жаби, квакша, червоночеревна кумка (*Bombina bombina*). У невеликих озерцях можна знайти звичайних тритонів (*Triturus vulgaris*).

Отруйних змій у плавнях немає, лише мешкають водяний та звичайний вужі, на невеликих низькотравних луках на островах зустрічається ящірка прудка (*Lacerta agilis*). Безхребетні представлені черв'яками, наземними молюсками, павуками та комахами.

Штучним біотопом є рисові чеки. Тут формується фауністичний комплекс, подібний до плавнів, але значно бідніший. По зрошувальних каналах поширюються амфібії: озерна жаба, червоночеревна кумка. Качки та голінасті використовують зарості понад каналами як кормовий біотоп. Із ссавців – звичайні сірий пацюк (*Rattus norvegicus*) та мала лісова миша (*Apodemus (Sylvaemus) microps*). Навесні бувають щитні з ракоподібних (*Triops cancriformes*). Із комах велика кількість двокрилих.

Тварини лісів та лісосмуг. Береги Каховського водосховища у місцях, не зайнятих дачними та садовими ділянками, часом вкриті лісом. Тут зустрічаються козулі, рідше олені, що акліматизовані на території багатьох мисливських господарств області. Постійними мешканцями є лісові та польові миші, звичайний та водяний вужі, ящірка прудка, на півночі області трапляється гадюка звичайна (*Vipera berus*). Орнітофауна подібна до притаманної лісосмугам і представлена лісовими видами, в основному дрібними горобиними птахами: синицями, зябликами (*Fringilla coelebs*), славками, шпаками, дроздами. Гніздяться тут невеликі хижі птахи – кібець, боривітер, яструби перепелятник та тетерев'ятник (*Accipiter gentilis*). Уздовж урвищ живуть рибалочки (*Alcedo atthis*), бджолоїдки (*Merops apiaster*), ластівки берегові (*Riparia riparia*). На безіменному острові Каховського водосховища в

дуплах старих дерев зрідка зустрічається мурашка люметопум звичайний (*Liometopum microcephalus*), занесена до Червоної книги України.

Сільськогосподарські угіддя Херсонщини обмежені лісосмугами. Це фауністично збіднені біотопи, де мешкають тільки еврибіонтні, адаптовані до антропогенного фактора види, – полівки, ховрахи, лисиці. У лісосмугах зустрічаються птахи, характерні для лісової та лісостепової зон. Гніздиться велика кількість воронових птахів: граки, сірі ворони (*Corvus cornix*), сороки.

Тварини каменистих схилів. Своєрідність тваринного населення на правих берегах Дніпра та берегах Інгульця, представлених кам'янистими схилами з виходом на поверхню відслонень гірських порід, пов'язана з мінливістю умов існування та можливістю співіснування видів степових, лісових, водно-болотних та синантропних комплексів. Види плавневого комплексу можна зустріти біля самого урізу води. Типовими представниками фауни безхребетних є черви, молюски, комахи. Найбагатша фауна комах: жуків, клопів та ін.

Із рівнокрилих бабок особливої охорони потребує красуня блискуча (*Calopteryx splendens*). У заростях хвилівника вигодовується гусінь поліксени. Серед хребетних численні амфібії: озерна жаба, їстівна (гібрид між озерною та ставковою (*Rana lessonae*) жабами), рідше зустрічається червоночеревна кумка, занесена до Червоної книги України.

У шлюбний період (квітень – травень) у воді можна побачити зелених та часникових жаб. З водою пов'язано існування болотної черепахи та двох видів вужів – звичайного та водяного. На зволоженому ґрунті часто зустрічаються представники прямокрилих – тетрігиди. На рослинах можна побачити мурашок, що пасуть попелиць. Зрідка зустрічається метелик райдужниця велика (*Apotura iris*), занесений до Червоної книги України.

У кронах дерев гніздяться синиці велика (*Parus major*) та голуба (*P. caeruleus*), зяблики, вільшанки (*Erithacus rubecula*), горихвістки (*Phoenicurus phoenicurus*), вивільги (*Oriolus oriolus*), солов'ї.

На ксерофітних ділянках схилів та балок поширені степові спільноти тварин, зустрічаються види кам'янистих відслонень. Серед молюсків чисельна зебрина циліндрична (*Brephulopsis cylindrica*), зустрічається також чагарниковий равлик (*Bradybaena fruticum*). У земляних нірках зазвичай живуть отруйні павуки (тарантули), цвіркуні, під каміннями ховаються багатоніжки – сколопендри, мокриці, жужелиці.

У цій місцевості мешкає багато видів метеликів, занесених до Червоної книги України: подалірій (*Iphiclides podalirius*), махаон, поліксена. На схилах зустрічаються особини дибки степової та емпузи піщаної.

Кам'янисті схили є унікальним місцем поселення змій – полоза жовточеревого, вужів звичайного та водяного, мідянки, а також місцем відкладення яєць болотною черепахою. З 1979 року окремі ділянки крутих берегів Інгульця та річки Інгулки з виходом на поверхню вапняку-черепашника, що є місцем масових поселень плазунів, взяті під охорону. Це Микільське поселення змій, розміщене в гирлі річки Інгулець біля села Микільське Херсонського району, площею 4 га, та Понятовське поселення змій – на правому березі р. Інгулки, площею 5 га.

На схилах западин у заростях гніздиться багато видів птахів: польовий горобець (*Passer montanus*), зяблик, велика синиця, синиця голуба, мухоловка строката (*Muscicapa hipoleuca*).

Верхню частину схилів займають серпокрильці (*Apus melba*). У період цвітіння з'являється велика кількість комах-запилювачів: бджіл, метеликів, жуків та двокрилих.

Верхні яруси схилів у багатьох місцях зайняті дачними ділянками, що сприяє появі синантропних рис у тваринного населення схилів. З'являються горлиці кільчасті (*Streptopelia decaocto*), ластівки сільські, шпаки. На відкритих ділянках з рідкими кущами та у садах оселяються одуди. Із ссавців зустрічаються їжак звичайний, ондатра, ласка (*Mustela nivalis*) та мишовидні гризуни.

Морські біотопи. До території Херсонської області входять також акваторії мілководних заток Чорного й Азовського морів, частини морського шельфу, які мають статус угідь міжнародного значення для зимівлі та гніздування водних птахів. Тендрівська та Ягорлицька затоки разом з островами входять до складу Чорноморського біосферного заповідника. Острови – основне місце гніздування мартинів птахів: чорноголового мартина (*Larus melanoccephalus*), морського голубка (*Larus genei*), річкового (*Sterna hirundo*) та рябоногого (*Thalasseus sandvicensis*) крячків. Тут також виводять потомство качині птахи: крижень, довгоносий крохаль, галагаз (*Tadorna tadorna*), сіра качка (*Anas strepera*) та ін. Останніми роками широко освоює цей біотоп рідкісна гага звичайна (*Somateria mollissima*). Це найпівденніше місце гніздування цього північного птаха.

Під час зимівлі в акваторії заток можна зустріти до 40 видів птахів, серед яких лебідь-кликун (*Cygnus cygnus*) та шипун, лиски, сірі качки та інші качині птахи.

Найбільшим різноманіттям фауни характеризуються екосистеми водно-болотного комплексу Азово-Сиваського національного природного парку, де налічується до 5 тис. видів тварин.

У воді розвиваються личинки бабок, поденок, волохокрилих, двокрилих та ін. Характерне велике різноманіття водолубів, плавунців, вертячок, клопів-водомерок. Із кільчастих черв'яків на мілководді багато поліхет, зустрічається ряд видів олігохет, п'явок. Також є різноманітні молюски, губки, кишковопорожнинні. Для піщаного ґрунту Сиваша характерні стрибуні, вуховертки, стафілініди, бембидіони, з перетинчастокрилих – різноманітні бомбілініди, сфециди, бджолині. У заростях очерету особливо велика кількість кровососів.

Земноводні представлені зеленою жабою, яка мешкає на піщаних валах, уникаючи солоних вод. Майже всюди поширені ящірка прудка та ящірка різнобарвна (*Eremias arguta*), нечисленні жовточеревий полоз та вуж звичайний, ще більш рідкісна гадюка степова.

Численні лимани та мілководдя Сиваша з величезною за біомасою фауною безхребетних є сприятливими для гніздування, харчування і відпочинку під час перельотів водоплавних птахів. Коса Бірючий острів

лежить на шляху магістрального перельоту багатьох качиних, куликів та горобиних, у зимові місяці в затоках живляться лебеді-кликуни та шипуни, крижні, свищі (*Anas penelope*), нирки червоноголові (*Aythya ferina*), черні морські (*A. тагіа*), відмічається величезна кількість лисок. Можна зустріти зграйки вільшанок, славок (*Sylvia*), вівчариків (*Phylloscopus*), солов'їв, мухоловок, дроздів чорних (*Turdus merula*), співочих (*T. philomelos*), чикотинів (*T. pilaris*), омелюхів (*T. viscivorus*), білобровиків (*T. iliacus*). На зимівлю залишаються жовтоголові корольки (*Regulus regulus*) та короткохвості волові очка (*Troglodytes troglodytes*).

Під час осіннього перельоту в ожинових і тернових заростях живляться дубоноси (*Coccothraustes coccothraustes*), дрозди, зеленьки (*Chloris chloris*).

На острові Куюк-Тук гніздяться галагази, бджолоїдки, сиворакші (*Coracias garrulus*), галки. На островах Китай, Мартинячий великі колонії мартина-реготуна, малого (*Sterna albifrons*) та річкового кричків, чеграви (*Hydroprogne caspia*). На острові Чурюк зрідка поселяється журавель-красавка (*Anthropoides virgo*). Масове скупчення птахів на островах спостерігається під час осінніх та весняних перельотів.

У степовому різнотрав'ї гніздяться польові жайворонки, з хижих птахів відмічені окремі гнізда боривітра, болотного (очеретяного) луня (*Circus aeruginosus*), іноді залітають степові орли. На прольоті зупиняються яструб перепелятник та кібець. Зимують орлан-білохвіст та вербник (*Falco columbarius*).

Курині представлені фазаном звичайним, сірою куріпкою, із куликів зустрічаються великий кроншнеп, гаршнеп (*Lymnocyrtes minimus*), середній кроншнеп (*Numenius phaeopus*), бекас (*Gallinago gallinago*), дупель (*G. media*), кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*), вальдшнеп, турухтан.

Із гусеподібних відмічені сіра гуска (*Anser anser*), білолоба, гуменник (*Anser fabalis*), крижень, шилохвістка (*Anas acuta*), сіра качка, широконоса, галагаз, свищ, чирок-тріскунок та чирок-свистунок (*Anas crecca*), червоноголовий нирок, морська чернь, чубата чернь, гоголь, морянка (*Clangula hyemalis*), великий (*Mergus merganser*) і довгоносий крохалі, луток (*Mergus albellus*).

Ряд денних хижаків представлений боривітром, степовим (*Circus macrourus*) та очеретяним лунями, яструбом-перепелятником, тюбином (*Accipiter badius*).

Із совиних зареєстровані вухата сова (*Asio otis*) та совка або сплюшка (*Otus scops*). Журавлині представлені журавлем-красавкою та сірим журавлем.

У районі національного парку відмічено близько 70 видів риб.

За зоогеографічними групами фауна Чорного й Азовського морів вільноживучих багатоклітинних складається на 80% з морської атлантично-середземноморської. Це більшість морських груп: губки, всі голкошкірі, вусоногі, немуртини та інші.

Прісноводні за походженням – 10,4% (близько 175 видів). Локалізуються в естуарних районах і опріснених зонах.

Третій складовий елемент фауни Чорного та Азовського морів (9,6%) становить каспійський фауністичний комплекс (ракоподібні, риби, молюски).

Чорне та Азовське моря за межами дуже опріснених зон нараховують близько 2000 вільноживучих тварин. Амеб, черепашкових амеб, сонечників – 66 видів; 34 види псамофільних інфузорій; багатоклітинних – 1729 видів, з яких хребетних – 168, інші 1561 – це безхребетні разом з нижчими хордовими. Членистоногих – 593 види, первиннопорожнинних – 277, кільчастих черв'яків – 235, молюсків – 206 видів. У товщі води Чорного моря переважають копеподи (ракоподібні), а на дні у макробентосі – поліхети та молюски, у мейобентосі – нематоди, остракоди, копеподи, турбеларії. Чорноморська фауна переважає азовську в чотири рази.

В Азовському морі зменшується кількість видів, істотно змінюється співвідношення груп фаун, багато груп зникають повністю (весь тип голкошкірих, клас кінорінхи та ін.), у ряді груп залишається тільки 1 – 2 види. Ракоподібні, риби, поліхети та молюски – найбагатші види груп Азовського моря.

Фауна моря за середовищем існування, морфологічними та екологічними адаптаціями поділяється на кілька груп. Основні з них – бентосні, пелагічні та абісальні форми.

Серед бентосних біоценозів Чорного моря виділяють біоценози скель, піску та заростей. Скелі та нерухоме каміння по краю води бувають обліплені білими шкаралупками вусоногого рачка (морського жолудя) та молюсків (морського блюдця). Часто трапляються невеликі коричневі з червоним малюнком мармурові краби. Населення підводних скель та каменів більш численне, ніж надводних. Із кишковопорожнинних – актинія кінська, губки, мшанки. Серед молюсків найбільш помітні двостулкові устриці (*Ostrea edulis*), мідії (*Mytilus galloprovincialis*) та черевоногі рапани (*Rapana thomassiana*). Рапан є переселенцем з Японського моря і завезений, можливо, на днищах суден. Серед нижчих хордових, що також ведуть прикріплений спосіб життя, виділяються асцидії.

Фоновими безхребетними є рівноногі раки або морські таргани, яких нараховується до 30 видів. Із десятиногих – кам'яна, трав'яна та піщана креветки – найбільші за розмірами. Два десятки видів крабів відмічені для мілководної зони. Часто зустрічаються краби значних розмірів – трав'яний та кам'яний. Серед заростей ховаються морські йоржі (*Scorpaena porcus*).

У біоценозах піщаного ґрунту в пісок закопуються багатощетинкові черви – поліхети (*Nereis*). Число їх видів у Чорному морі близько 200. Ними харчуються бички (*Gobiidae*), камбала (*Pleuronectes platessa*), осетрові (*Acipenseridae*) та багато інших придонних риб.

У Чорному морі мешкають 33 види немертин, 6 з яких ендемічні, наприклад чорноморська балакобдела, що мешкає у двостулкових молюсках. Численними також є рачки-бокоплави, краби-плавунці, тягають за собою черепашки раки-самітники. Поблизу рівнинних берегів черепашки молюска населяє рак-діоген, а на скелястих узбережжях калібанарій заселяє черепашки молюска гібули (*Gibbula divaricata*, *G. adriatica*).

На міліні у піску мешкають різноманітні двостулкові молюски: серцевидка (*Cerastoderma glaucum*), венус (*Venus gallina*), а також поселенець Балтійського моря чи моря Баренцева піщана черепашка або мія (*Mya agapagia*). На значну глибину в пісок заривається молюск-черенок (*Solen vagina*) – один з істівних видів двостулкових. Серед черевоногих молюсків на піщаних ґрунтах з домішками мулу зустрічається хижий молюск насса або верша (*Tritia reticulata*). Звичайні рачки-бокоплав, які є цінним кормом для придонних риб. Представник нижчих хордових – ланцетник (*Branchiostoma lanceolatum*) мешкає на крупнозернистому піску на глибинах 10 – 30 і більше метрів. У пісок зариваються бички, камбали, скати (морський кіт – *Dasyatis pastinaca*), морські скорпіони (*Trachinus draco*) та ін.

З глибиною піщане дно змінюється на мулисте, з'являються зарості зостери. У Джарилгацькій, Тендрівській та Ягорлицькій затоках, а також у деяких солоних лиманах серед зостери ховаються яскраво забарвлені зеленушки (*Symphodus ocellatus*), морські голки (*Syngnathidae*), морські коники (*Hippocampus ramulosus*), бички-травники (*Zosterisessor ophiocephalus*), колючки, повзають трав'яні краби, плавають креветки-леандери та трав'яні креветки.

На глибині близько 50 метрів поверхня дна являє собою зону мулистого ґрунту, щільно засипаного черепашками мертвих та живих двостулкових молюсків, переважно устриць та морських гребінців, частково мідій.

Нижче розташований біоценоз мідієвого мулу, оскільки на глибинах більш як 50 метрів устриці та інші молюски зникають, а повне домінування належить мідіям. Цей біоценоз складає своєрідну особливість Чорного моря, оскільки ніде в інших місцях мідії не накопичуються у такій великій кількості на такій значній глибині. Представниками цього біоценозу є також губки та невелика асцидія цеона.

На глибинах від 55 – 65 до 180 – 185 метрів розміщується найглибший в Чорному морі біоценоз фазеолінового мулу з фоновим двостулковим молюском фазеоліна (*Modiolus phaseolus*). Крім нього, тут мешкають й інші молюски, черви, ракоподібні. Голкошкірі представлені нечисленними в Чорному морі дрібними видами: амфіура (*Amphiura stepanovi*) та кукумарія (*Stereoderma kirschbergi*).

Фауна планктону є складовою частиною пелагіалі. Зоопланктон має змішане морське та прісноводне походження. Із найпростіших найбільш цікава морська свічка (*Noctiluca miiariis*) із джгутикових, для якої характерна біолюмінесценція. Головним чином планктон складається з мікроскопічних рачків (мізид, веслоногих, гіллястовусих), яких нараховується десятки видів. Багатий планктон також личинками устриць, мідій та інших молюсків, баянусів, червів, крабів, креветок, ікринками та мальками багатьох морських риб. Найбільш великими представниками є медузи коренерот (*Rhizostoma pulmo*) та аурелія (*Aurelia aurita*), що населяють товщу моря від поверхні до глибин 150 – 200 метрів.

Риб, що представляють нектон, нараховується близько 160 видів. За своїм походженням фауна риб Чорного моря поділяється на 4 групи. Перша (сазан

(*Cyprinus carpio*), лящ, судак, плітка, чехоня (*Pelecus cultratus*) та ін.) представлена вихідцями із прісних водойм, занесеними течією. Живуть вони тут недовго.

Друга – понтичні релікти – це види, які мешкали в колись опріснених водоймах, що були на місці Чорного моря. Серед них осетрові, більшість видів оселедців, бичків (усього понад 20 видів). Для цих риб характерна схильність до опріснених районів та солонуватоводних лиманів. На нерест більшість з них заходять у річки. Найбільша риба серед осетрових – білуга (*Huso huso ponticus*). Цінна промислова риба – чорноморський оселедець (*Alosa pontica pontica*), що мешкає як у Чорному, так і в Азовському морях. Найменший з реліктових оселедців – тюлька (*Clupeonella cultriventris*). До реліктових риб належать також більше десяти видів бичків. Це бички кнут (*Mesogobius batrachocephalus*), пісковик (*Neogobius fluviatilis*), кругляк (*N. melanostomus*), ширман.

Вісім видів чорноморських риб північного походження складають третю групу: шпрот (*Sprattus sprattus palericus*), мерланг (*Merlangius merlangius euxinus*), глос (*Paratichthys flesus luscus*), катран (*Squalus acanthias*) та ін. Їх розглядають як релікти льодовикової епохи. Вважається, що вони пройшли річковими системами з Північного моря та північних областей Атлантики в Чорне море. У зв'язку з цим риби зберегли схильність до холодної води: тримаються переважно у придонних шарах та нерестяться восени, взимку й навесні, а якщо і влітку, то на глибині. Шпрот – дрібна оселедцева риба, яка має велике промислове значення. Мерланг із родини тріскових живиться дрібною рибою, креветками, крабами. Звичайна колюча акула або катран мешкає біля берегів.

Більшість риб, що є середземноморськими переселенцями, складають четверту групу. Їх нараховується близько 100 видів. Живуть зазвичай на глибині 150 – 180 метрів. Це, наприклад, хамса або анчоус (*Engraulis encrasicolus ponticus*).

У Чорному морі зустрічається 3 види дельфінів: чорноморська афаліна (*Tursiops truncatus*), звичайний дельфін (білобочка) (*Delphinus delphinus ponticus*), азовка (пихтун) або морська свиня (*Phocaena phocaena*) – всі вони занесені до Червоної книги України. Останній вид мешкає також і в Азовському морі.

Проте воєнні дії сильно впливають на природні ресурси, включно з тваринами. Втрати біорізноманіття відбуваються надзвичайно швидкими темпами, часто з катастрофічними наслідками для екологічної рівноваги та харчового ланцюга. У зв'язку з цим створення умов для відновлення і збереження довкілля, екосистем і тварин – першочергове завдання після завершення бойових дій.

Надра та мінерально-сировинні ресурси області

Мінерально-сировинна база як найважливіша складова частина природних ресурсів має виняткове значення не тільки для розвитку економіки області, а й є гарантією її безпеки та обумовлює перспективні стратегічні напрями стійкого соціально-економічного розвитку. Проте наявні дані

геологорозвідувальних робіт свідчать, що корисні копалини в межах Херсонщини обмежено поширені.

Мінерально-сировинна база області на 53,1% складається з корисних копалин будівельної галузі, на 36,8% – із прісних та мінеральних підземних вод, решта – паливно-енергетичні та гірничо-хімічні корисні копалини, мінеральні солі та лікувальні грязі.

1. Стрілкове газове родовище розташоване у північній частині Арабатської стрілки за 25 км від м. Генічеськ. Родовище приурочене до занурення Азовського Валу Скіфської плити. Продуктивною товщею виступають відклади майкопської серії потужністю 855 – 875 м. Поклади пластові склепінні, пов'язані з трьома пачками піщано-алевритистого складу. Розробку родовища розпочато у 1976 році, з того часу видобуто 1907,3 млн м³ газу (близько 62% початкових запасів).

2. Родовища торфу зосереджені у плавнях долини р. Дніпро. Налічується три родовища торфу, з яких найбільш освоєним є Кардашинське. Торф використовують як органічне добриво.

3. Три рудопрояви залізних руд – Присиваський, Утлюцький та Херсонський. Присиваський рудопрояв представляє собою субмеридіональну смугу довжиною до 35 км, шириною до 20 км. Рудовмісна товща залягає на глибині 50 м на півночі, поступово заглиблюючись на південь до 60 – 62 м. Утлюцький рудопрояв розташований в акваторії Утлюцького лиману. Середня потужність рудоносною товщі 8 м. Руди представлені оолітовими різновидами і озалізненими пісковиками із середнім вмістом заліза 30 – 4%. Херсонський рудопрояв є південним продовженням Криворізького залізорудного басейну. Цей прояв видовжений із заходу на схід приблизно на 30 км, середня ширина – 20 км. Глибина залягання на півночі – 36 – 66 м, на півдні – 78 – 124 м. Рудні тіла представлені лінзами або прошарками оолітових руд потужністю до 1 м, які перешаровуються із залізистими пісковиками та залізистими глинами.

4. Титановмісні розсипи представлені озерно-річковою формацією пліоцен-голоцену палеорусел Дніпра, Молочної та їх приток, що поширена в північній частині області та теригенною лиманно-морською і морською формацією, що поширена вздовж Каркінікітської затоки. Серед рудопроявів морської формації найбільше значення має Джарилгацький рудопрояв, що розташований на о. Джарилгач та материковій частині від смт Лазурне до Тендрівської коси. Новоолексіївський рудопрояв простягається від Тендрівської затоки на заході до Джарилгацької затоки на сході, довжиною 27 км, шириною 10 – 210 м, потужністю 0,1 – 0,6 м.

5. Федорівське родовище марганцевих руд з експлуатаційними запасами понад 30 млн т. Руди переважно окисні, придатні для отримання пероксидних концентратів. Наразі родовище не розробляється.

6. 20 родовищ цегельно-черепичної сировини із запасами близько 38,5 млн м³. Як сировину в області використовуються суглинки четвертинного віку, що покривають всю території Херсонщини. Також використовуються лесовидні суглинки та червоно-бурі глини.

7. 22 родовища будівельних пісків, 3 з яких розробляються – Шабовське, Каланчацьке, Кардашинське. Загальні запаси піску в області оцінюються в 194 млн м³.

8. Як флюсову сировину видобувають вапняки меотичного ярусу неогену, що використовуються металургійними заводами у м. Кривий Ріг. Старосільське родовище (ділянка Архангельська) розташоване поблизу селища Архангельське 145 Бериславського району. Корисна товща утворена щільними дендритовими, оолітовими пелітоморфними вапняками сарматського ярусу міоцену, потужністю до 16 м, поклади пластоподібні. Розробку родовища розпочато у 1969 році. Для виробництва будівельного вапна в області розробляються 7 родовищ. Вапняки Північно-Східної ділянки Старосільського родовища придатні для виготовлення вапна I та II сорту. Білокриницьке родовище розташоване у Бериславському районі, між с. Білоусове та с. Кар'єрне. Корисна копалина представлена трьома різновидами понтичних вапняків: вивітрілий до щебеню вапняк, уламковий плитчастий вапняк та кристалічний вапняк. Вапняки поступово переходять з одного виду в інший. Загальна потужність коливається від 1,2 до 7,2 м, у середньому становить 4 м. Як пиляний матеріал розробляються вапняки понтичного та меотичного ярусів неогену. Для виробництва буту та щебеню розробляється ЗахідноТягинське родовище вапняку, розташоване на захід від с. Тягинка у Херсонському (Білозерському) районі та на правому березі р. Тягинка. Корисна копалина представлена понтичними, меотичними та сарматськими вапняками. Сарматські вапняки оолітові, детрито-оолітові, потужністю до 14 м. Вапняки меотичного регіоярусу черепашко-оолітові та оолітові, потужністю до 4,3 м. Вапняки понтичного регіоярусу черепашко-оолітові, черепашко-детритусові, афанітові, потужністю до 6,8 м.

9. Заповідське родовище мергелю із запасами понад 3,5 млн т, яких при видобутку 100 т/добу вистачило б на 100 років експлуатації.

10. Мінеральні солі в області концентруються у розсолах водоймищ, таких як затока Сиваш, а також в ропі деяких озер.

11. Родовища лікувальних грязей, а саме: родовище озера Лиман, що розташоване на північно-східному узбережжі Утлюцького лиману, біля с. Азовське; родовище озера Генічеське (Арабатська Стрілка, на захід від с. Щасливе); родовище озера Салькове (перешийок Чонгар, на південний схід від залізничної станції Салькове); родовище озера Кругле (східне узбережжя Тендрівської затоки, на околиці с. Новочорномор'я); родовище озера Соляне (Гопри) (межі м. Гола Пристань); родовище озера Солоне (на захід від с. Раденськ Олешківського району); поблизу с. Круглоозерка розташоване родовище озера Прокоф'ївське.

12. Розвідано 5 родовищ мінеральних підземних вод. У районі м. Генічеськ у відкладах верхньої крейди-палеогену на глибині понад 1,5 км розкрито термальні йодо-бромні води. У районі м. Скадовськ розвідано йодо-бромні, сульфідні та хлоридні натрієві води на глибинах близько 400 м. В області також розвідано Північно-Сиваське родовище йодних вод, із вод якого можна отримувати до 450 т йоду щороку.

Водні ресурси та водокористування

Водні об'єкти займають 29,121 тис. га території Херсонської області. Територією області протікає одна велика річка – Дніпро (довжина в межах області – 200 км) з Каховським водосховищем; середня річка – Інгулець (180 км) і 5 малих річок загальною довжиною в межах області 123,53 км.

На виконання доручення Прем'єр-міністра України від 19 серпня 2021 року № 19111/66/1-21 та протокольного рішення за підсумками наради щодо виконання пункту 5 Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 квітня 2021 року «Про заходи державної регіональної політики на підтримку децентралізації влади», введеного в дію Указом Президента України від 29 квітня 2021 року № 180/2021, проведено інвентаризацію водних об'єктів, лісових ресурсів, об'єктів державної та комунальної власності, розташованих на території Херсонської області.

За даними інвентаризації, всього на території Херсонської області обліковується 524 водні об'єкти площею 29120,7343 га, у тому числі 258 ставків площею 7999,9814 га, 10 водосховищ площею 8355,6035 га, 7 водойм площею 253,2939 га, 249 озер площею 12511,8555 га.

Порівняно з 2020 роком (площа водних об'єктів – 430,539 тис. та) їхня площа зменшилася внаслідок осушення Каховського водосховища.

06 червня 2023 року внаслідок підриву військовими формуваннями РФ греблі Каховської гідроелектростанції на момент піку затоплення із 600 кв.км підтопленої території Херсонської області 32% припало на деокуповану територію, 68% – на тимчасово окуповану.

В зоні затоплення опинилися 45 населених пунктів (близько 58,5 тис. громадян), у тому числі 23 тимчасово окуповані населені пункти.

Під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, пов'язаних із затопленням територій внаслідок підриву військовими формуваннями РФ греблі Каховської гідроелектростанції, з метою забезпечення постійного моніторингу якості питної води, що подається із підземних джерел, та контролю за своєчасністю й належністю лабораторних досліджень якості питної води, а також інформування населення про стан якості та безпечності питної води на деокупованій території Херсонської області фахівцями Головного управління Держпродспоживслужби в Херсонській області, в межах повноважень, було посилено державний санітарний нагляд за забезпеченням населення якісною питною водою. Упродовж липня – вересня 2023 року проведено 19 позапланових перевірок підприємств централізованого питного водопостачання, якими охоплено 103 артезіанські свердловини. Порушення виявлено на 67 об'єктах. Відібрано для дослідження 134 проби питної води (по 67 – на санітарно-хімічні та мікробіологічні показники), які направлено до Миколаївської регіональної державної лабораторії Держпродспоживслужби. Відхилення виявлено у 87 пробах, у тому числі у 37 пробах – за мікробіологічними показниками, у 50 – за санітарно-хімічними.

Фахівцями Державної установи «Херсонський обласний центр контролю та профілактики хвороб Міністерства охорони здоров'я України» здійснювався щоденний моніторинг якості питної води як з артезіанських свердловин, так і в

розподільчій мережі водопостачання. Із 06 червня по 04 вересня 2023 року досліджено 2 178 проб питної води з артезіанських свердловин та водорозподільних мереж на мікробіологічні та санітарно-хімічні показники. Видано 163 000 таблеток для знезараження питної води для об'єктів критичної інфраструктури та населення на деокупованих територіях.

Проводився щоденний моніторинг роботи підприємств питного водопостачання та водовідведення Херсонської міської ради, територіальних громад Херсонської області. Тривав збір інформації про стан надання послуг, лабораторний контроль якості питної води, аварії на водопровідних мережах тощо.

Під час окупації ворогом території області зруйновано приміщення лабораторії спостережень за забрудненням поверхневих вод Херсонського обласного центру з гідрометеорології, як наслідок, спостереження за забрудненням поверхневих вод не проводилися.

Державною екологічною інспекцією Південного округу (Запорізька та Херсонська області) станом на 01 червня 2024 року проведено розрахунки розмірів шкоди, завданої навколишньому природному середовищу та природним ресурсам держави, зокрема тільки втрата закумульованої води Каховського водосховища склала понад 1,2 мільярди гривень.

За інформацією Басейнового управління водних ресурсів нижнього Дніпра, дренажними системами в області захищено 92,5 тис. га площі (62,4 тис. га – вертикальним та 30,1 тис. га – горизонтальним дренажем).

Під захистом від процесів підтоплення перебувають 106 населених пунктів. На сьогодні дренажні насосні станції розташовані на тимчасово окупованій території Херсонської області, тому БУВР нижнього Дніпра не має змоги здійснювати контроль за зміною меліоративного стану.

Військові дії призвели до відсутності даних про фактичний технічний стан водних об'єктів та меліоративних систем, що використовувалися для водозабезпечення населених пунктів, – це Північно-Кримський канал (забезпечення водою для зрошення частини Херсонської області та АР Крим і питною водою населених пунктів АР Крим) та Головний Каховський магістральний канал (забезпечення водою для зрошення частини Херсонської та Запорізької областей, а також для роботи Іванівського та Акимівського 11 групових водогонів, які постачають питну воду населенню Генічеського (Іванівського) району Херсонської області та Акимівського району Запорізької області).

Джерелом води для зазначених меліоративних систем слугувало Каховське водосховище. Після підриву військовими формуваннями РФ греблі Каховської гідроелектростанції ці системи не використовуються. Ситуація ускладнилася через відсутність на деокупованій правобережній частині Херсонщини альтернативних джерел поверхневих вод (річок, озер тощо).

Після підриву греблі зазнали змін гідрологічні умови: у зв'язку з осушенням Каховського водосховища гідрологічні пости Басейнового управління водних ресурсів нижнього Дніпра не могли використовуватися за призначенням.

Наразі, з метою відновлення об'єктів інфраструктури зрошувальної системи на деокупованій території Херсонської області залучено міжнародні донорські кошти на ремонт дюкеру Інгулецької зрошувальної системи, що забезпечило відновлення зрошення на площі 3000 га. Створено ОВК «Лиманецька», яка сприятиме відновленню та розвитку Лиманецької зрошувальної системи на площі 1,5 тис. га.

Ситуація з водопостачанням у регіоні значно погіршилася через бойові дії, руйнування інфраструктури.

За даними Головного управління Держпродспоживслужби в Херсонській області з 75 деокупованих населених пунктів Херсонського району забезпечено питною водою шляхом централізованого питного водопостачання 66, з них 4 за рахунок генераторів.

Відсутнє централізоване водопостачання в 9 населених пунктах, організовано підвезення питної води комунальними підприємствами та благодійними організаціями в ємностях для індивідуального та групового користування.

В Бериславському районі із 122 населених пунктів відсутнє централізоване водопостачання в 15, при чому в 6 з них люди вже не проживають.

Внаслідок надзвичайної ситуації, пов'язаної з підривом греблі Каховської ГЕС в результаті збройної агресії російської федерації, в селах Львове, Бургунка, Тягинка, Ольгівка, Вірівка Тягинської територіальної громади погіршилась якість води артезіанських свердловин централізованого водопостачання, яка використовується переважно для технічних потреб.

Згідно наданих комунальними підприємствами результатів відомчого лабораторного контролю, за 9 місяців 2024 року не відповідало гігієнічним вимогам 1,55% досліджених проб питної води, в тому числі 1,13% - за мікро - біологічними показниками та 1,96 % за фізико-хімічними показниками.

Задля забезпечення відновлення сталого водопостачання прибережної частини області, що постраждали внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС було визначено місця для проведення робіт з буріння нових свердловин, частина з яких вже виконана.

Значну допомогу у сфері відновлення водопостачання надають міжнародні партнери, гуманітарні організації та благодійні фонди. За їх підтримки здійснено будівництво 25 нових свердловин, реставрація 13 існуючих свердловин, розчищення 87 колодязів, встановлено 35 башт та відреставровано – 23, встановлено 57 систем очистки води, доставлено 39 466 од. ємностей, придатних для питної води.

На даний момент триває реалізація проєктів з буріння 24 свердловин та встановлення 5 башт.

Постійні бойові дії в районах проведення вказаних робіт суттєво ускладнюють цей процес.

У 2023 році інформацію про стан використання водних ресурсів в області надали 27 суб'єктів (проти 42 у 2022 році та 1121 у 2021 році). Із природних

водних об'єктів області, згідно з наданими даними, забрано води 21,221 млн куб. м (у 2022 році - 25,2 млн куб. м, 2021 - 1246,4 млн куб. м).

Використано 5,33 млн куб. м води (за 2022 рік - 7,4 млн куб. м, 2021 рік - 702,6 млн куб. м), у тому числі для:

питних та санітарно-гігієнічних потреб - 3,874 млн куб. м;

виробничих потреб - 1,062 млн куб. м;

зрошення - 0,246 млн куб. м;

інших потреб - 0,147 млн куб. м.

Скинуто у поверхневі водні об'єкти 8,325 млн куб. м (за 2022 рік - 10,6 млн куб. м, 2021 рік - 48,339 млн куб. м), у тому числі:

забруднених стічних вод - 0 млн куб. м;

нормативно-чистих стічних вод - 0,003 млн куб. м;

нормативно-очищених стічних вод - 8,284 млн куб. м.

У Херсонській області налічувалося 23 каналізаційні очисні споруди проектною потужністю 158,8 млн куб. м / рік. Централізованим водовідведенням в області забезпечено 9 міст (100%), 19 селищ міського типу (61,3%) та 70 сільських населених пунктів (10,6%). Загальна протяжність каналізаційних мереж - 1096,1 км, в аварійному стані перебувають майже 42% мереж.

Вкрай низький рівень охоплення системами централізованого водовідведення, очищення та знезараження стічних вод населених пунктів Херсонщини призводить до забруднення ґрунтів та водоносних горизонтів. Однією з причин незадовільного екологічного та санітарного стану ґрунтів, поверхневих, а також підземних вод є тривале забруднення їх неочищеними або недостатньо очищеними зворотними водами каналізаційних і очисних споруд, ефективність роботи яких - вагомий чинник екологічної та епідемічної безпеки населення. Більшість очисних споруд каналізації в містах і селищах перебувають у незадовільному санітарно-технічному стані, а переважна більшість населених пунктів взагалі не забезпечені централізованою системою каналізації.

Неякісне очищення стічних вод, незастосування сучасних технологій та відповідного обладнання призводять до потрапляння неочищених стоків у р. Дніпро та створюють загрозу забруднення поверхневих вод.

Енергопостачання

Херсонська область характеризується відсутністю енергоємних галузей промисловості із застарілим виробничим фондом (вугільна, нафтогазова, хімічна, металургійна) та низькою часткою енергоємних видів економічної діяльності. Характерна особливість питомих витрат на одиницю окремих видів виробленої продукції - їх зменшення у частині використання палива та теплової енергії і водночас збільшення в частині витрат електроенергії. Це є наслідком постійного зростання вартості продуктів переробки нафти та природного газу - ресурсів для отримання палива і теплової енергії - і відповідної переорієнтації на збільшення частки електроенергії у паливно-енергетичному балансі підприємств.

Специфіка постачання електроенергії споживачам регіону полягає у відсутності диверсифікації джерел енергопостачання. Каховська ГЕС була єдиним в області генеруючим підприємством.

За інформацією Київського інституту економіки, понад чверть загальної суми збитків через підлив ГЕС (586 млн дол. США) пов'язані безпосередньо з руйнуванням Каховської гідроелектростанції, яка мала потужність 334,8 МВт і не підлягає відновленню, та дамби. Загальні збитки енергетики сягнули 624 млн дол. США. Річні економічні збитки від руйнування ГЕС, завдані державній компанії «Укргідроенерго», складають понад 100 млн дол. США. Потреба у коштах для будівництва ГЕС аналогічної потужності – близько 1 млрд дол. США.

Область, зважаючи на інтенсивність річного сонячного випромінювання та вітрові чинники, була одним з найбільш привабливих регіонів України, де активно впроваджувалися альтернативні проєкти. Проте збройна агресія РФ призвела до припинення використання діючих та введення в експлуатацію нових потужностей зеленої енергетики.

Атмосферне повітря

Атмосфера відіграє головну роль у глобальному, регіональному та локальному перенесенні забруднювальних речовин та забрудненні природного середовища.

Зростаючі антропогенні навантаження послаблюють природний процес самоочищення атмосфери, що спричиняє накопичення шкідливих домішок, які зумовлюють її забруднення (хімічне, радіоактивне, біологічне, теплове та електростатичне).

До збройної агресії, за даними головного управління статистики у Херсонській області, обсяги викидів забруднюючих речовин за 2021 рік склали 57,8 тис. тонн, у тому числі 40,7 тис. тонн від пересувних джерел забруднення та 17,1 тис. тонн від стаціонарних. У 2021 році спостерігалася тенденція до зростання викидів від пересувних джерел забруднення на 5,4% порівняно з 2020 роком.

У 2023 році викиди забруднюючих речовин від стаціонарних джерел становили 5,5 тис. тонн (без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії. Інформація сформована на основі фактично поданих підприємствами звітів (рівень звітування у 2022 році становив 12,8%, у 2023 – 43,8%). Викиди основних забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднювання загалом скотилися на 9% в порівнянні з 2022 роком та майже на 68% порівняно з довоєнними показниками. Проте за 2023 рік відбулося збільшення викидів оксиду вуглецю (+ 59,9% до показника 2022 року), сполук азоту (в 3,4 рази).

Структура викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення у 2023 році

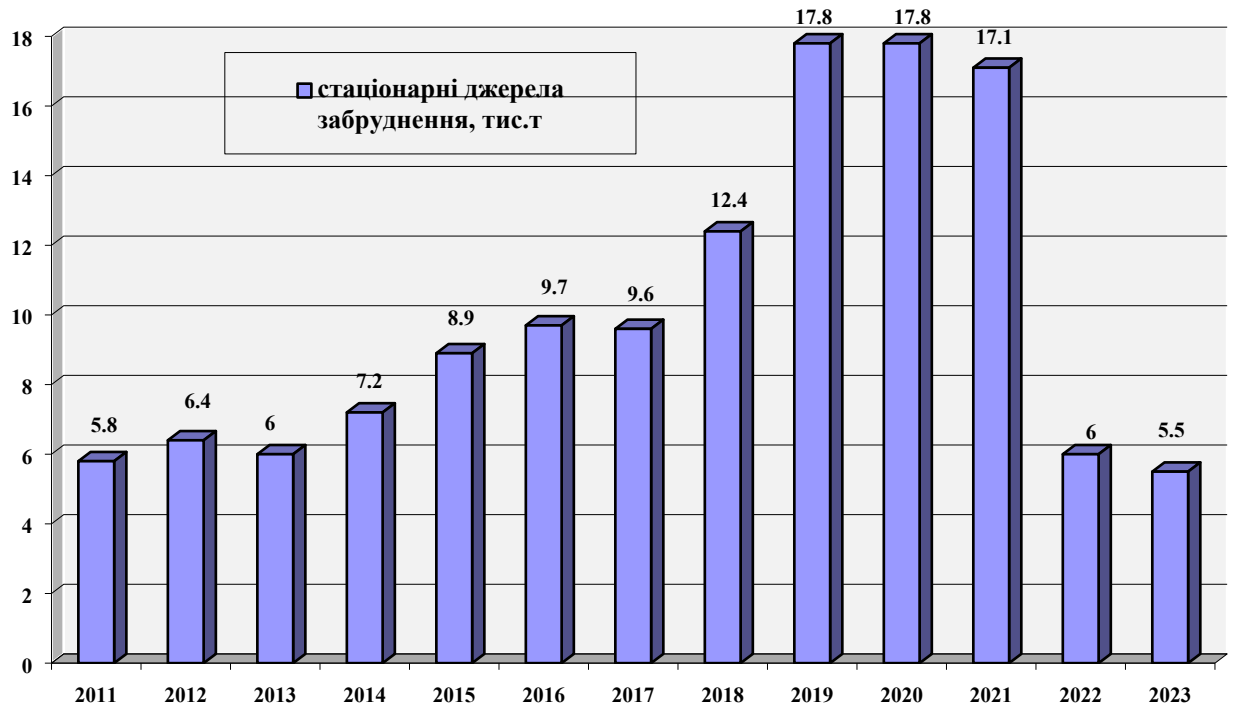
Таблиця 2

Викиди в атмосферне повітря від стаціонарних джерел викидів за видами економічної діяльності у 2023 році
(за даними Головного управління статистики у Херсонській області)

Найменування виду економічної діяльності	Обсяги викидів	Крім того, обсяги викидів діоксиду вуглецю		
	тонн	2023 у % до 2022	тонн	2023 у % до 2022
Усі види економічної діяльності	15463,2	91,0	97917,8	224,5
Сільське, лісове та рибне господарство	-	-	-	-
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	22,6	658,9	0,4	273,5
Переробна промисловість	3,7	36,6	327,1	40,6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	5389,5	91,5	96821,4	232,4
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	4,5	112,5	20,3	45,7
Будівництво	-	-	-	-

Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3,5	25,2	0,8	13,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-	-	-	-
Тимчасове розміщування й організація харчування	-	-	-	-
Інформація та телекомунікації	-	-	-	-
Фінансова та страхова діяльність	-	-	-	-
Операції з нерухомим майном	-	-	-	-
Професійна, наукова та технічна діяльність	-	-	-	-
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-	-	-	-
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1,5	13,6	63,8	44,1
Освіта	0,7	3,1	167,8	38,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	37,2	198,6	516,2	175,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-	-	-	-
Надання інших видів послуг	-	-	-	-

Динаміка загального обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря по Херсонській області

У 2023 році на деокупованій території Херсонської області основними забруднювачами атмосферного повітря є АТ «Херсонгаз», Білозерська районна дільниця та Великоолександрівська дільниця ПАТ «Херсонгаз», АТ «Херсонська Теплоелектроцентрально», Міське комунальне підприємство

«Херсонтеплоенерго», АТ «Арселорміттал Берислав», Комунальне некомерційне підприємство «Нововоронцовська центральна лікарня» Нововоронцовської селищної ради.

Зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря пов'язано з початком військового вторгнення російської федерації на територію України, коли виробничі процеси були майже зупинені та порушено логістичні шляхи збуту продукції, постачання сировини та перебої з енергопостачанням.

Ведення бойових дій поглиблює кліматичну кризу, викликаючи значні викиди вуглекислого газу та інших парникових газів в атмосферу.

Державною екологічною інспекцією Південного округу від початку широкомасштабного вторгнення та станом на 01 жовтня 2024 розраховані збитки по фактам викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря внаслідок обстрілів та пожеж, пов'язаних з воєнним станом в Херсонській області на суму понад 145, 5 млн грн.

Поводження з твердими побутовими відходами

Одним з пріоритетних завдань у сфері поводження з твердими побутовими відходами (далі – ТПВ) у Херсонській області є захист навколишнього природного середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів.

Щороку до вторгнення російської федерації в регіоні на місця видалення відходів (полігони, сміттєзвалища) надходило понад 250 тис. тонн побутових відходів.

Поводження з ТПВ ґрунтується на технологіях низького рівня й орієнтоване на їх захоронення. Управління діяльністю щодо поводження з ТПВ забезпечується територіальними громадами.

На деокупованій частині області налічується 95 постійно діючих місць видалення відходів, які оформлені офіційно Поступово в населених пунктах області запроваджувалося сортування побутових відходів з вилученням вторинної сировини.

З метою запобігання негативного впливу відходів руйнувань на навколишнє природне середовище на території 17 деокупованих територіальних громад облаштовано 67 тимчасових місць зберігання вказаних відходів, загальною площею 114,2 га, на яких вже накопичено 180289 тон відходів.

Для вирішення нагальних проблем, розроблено проєкт Регіонального плану управління відходами в Херсонській області до 2034 року, який спрямований на поліпшення стану благоустрою населених пунктів, охорони навколишнього природного середовища, санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, створення умов для залучення коштів бюджетів усіх рівнів, інвестиційних та кредитних ресурсів, міжнародної технічної допомоги.

Після затвердження Регіонального плану управління відходами в Херсонській області до 2034 року виконавчі органи сільських, селищних, міських рад розпочнуть розробку місцевих планів управління відходами, які мають узгоджуватися з Регіональним планом.

Регіональна політика у сфері поводження з побутовими відходами в області спрямована на забезпечення впровадження роздільного збирання побутових відходів у всіх населених пунктах, насамперед у містах.

Органами виконавчої влади та місцевого самоврядування області ведеться системна робота щодо залучення інвесторів до впровадження сучасних технологій у сфері поводження з твердими побутовими відходами та реалізації на території області проєктів будівництва сміттепереробного комплексу, сміттесортувальних ліній, сміттеперевантажувальних станцій.

За результатами проведеної у 2024 році комплексної інвентаризації місць накопичення заборонених та непридатних до використання в сільському господарстві хімічних засобів захисту рослин (далі – ХЗЗР), на території області обліковується 1 682,2575 тонни ХЗЗР.

На території Дар'ївської сільської територіальної громади (Федорівський старостинський округ – роз'їзд Срочний, 504 км, колишня база ВАТ «Облагрохім») розміщено 1 434,9 тонни безхазяйних ХЗЗР.

У випадку влучання в місце зберігання заборонених та небезпечних хімічних відходів існує загроза забруднення навколишнього природного середовища (можливе потрапляння шкідливих речовин у ґрунти, водойми та атмосферне повітря).

Для екологічно безпечного збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження і захоронення безхазяйних заборонених та непридатних до використання ХЗЗР потрібно близько 203 млн грн. При розрахунку враховано середню вартість утилізації зазначених відходів у 2024 році – 141 тис. 500 грн за тонну.

Природні об'єкти та збереження біорізноманіття

Станом на 01 січня 2024 року природно-заповідний фонд Херсонської області складає 84 території та об'єктів, загальною площею 371940,2841 га, у тому числі 16 територій та об'єктів загальнодержавного значення і 68 місцевого значення.

Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) до площі області (показник заповідності) складає 10,99%.

Природоохоронні комплекси області поділяються на 7 категорій територій та об'єктів:

- Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е.Фальц-Фейна та Чорноморський біосферний заповідник;
- Азово-Сиваський національний природний парк і національні природні парки «Джарилгацький», «Олешківські піски», «Нижньодніпровський» та «Кам'янська Січ»;
- 1 дендропарк загальнодержавного значення «Асканія-Нова»;
- 8 заказників загальнодержавного та 15 заказників місцевого значення;
- 30 пам'яток природи;
- 13 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення;
- 10 заповідних урочищ.

Відповідно до карти бойових дій на території України від Deep State, з 84 територій та об'єктів ПЗФ деокуповано 29 територій та об'єктів ПЗФ, загальною площею більш 17759,64 гектара.

Під тимчасовою окупацією та бойовими діями залишаються 55 територій та об'єктів ПЗФ, загальною площею близько 354180,6 га, що становить 95% від загальної площі ПЗФ.

Основними проблемами цих цінних територій наразі стали масштабні пожежі, замінованість територій, активні бойові дії, як наслідок – неможливість виконувати природоохоронні функції, окупація, втрата працівників та науковців, які були вимушені покинути свій дім та роботу.

Через воєнні (бойові) дії під загрозою знищення чи значного пошкодження опинилися об'єкти Смарагдової мережі, водно-болотні угіддя міжнародного значення, території ПЗФ і біосферні заповідники ЮНЕСКО. У зоні активних бойових дій цілинні нерозорані степи та приморські екосистеми. Під вогненним ударом опинилися ландшафтні заказники загальнодержавного значення «Олександрівський», «Станіславський», а також національний природний парк «Кам'янська Січ» зазнає особливих уражень.

Тривалими були пожежі на Кінбурнській косі, що є частиною Чорноморського біосферного заповідника. На суходільних ділянках та островах (14800 га) розташовані бойові позиції ворожих військ, мінні поля, знищенні лісові насадження.

Окремі природоохоронні установи опинилися в зоні гуманітарної кризи, зокрема Біосферний заповідник «Асканія-Нова» (тут зібрані і живуть на волі різноманітні види тварин, деякі в дуже обмеженій кількості у світовому масштабі, унікальні для всього світу), національні природні парки «Азово-Сиваський» і «Джарилгацький».

З 24 лютого 2022 року до теперішнього часу Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна НААН перебуває на тимчасово окупованій території. Ситуація є критично складною, проте установа до сьогодні функціонує у режимі, спроможному забезпечити моніторинг охоронної території.

За період окупації, станом на 01 липня 2024 року, у різних функціональних зонах Біосферного заповідника «Асканія-Нова» сталось 69 пожеж. Згідно з узагальненими даними дистанційного моніторингу вигоріло 7109,0 га території, у тому числі: 2208,6 га природного ядра, 4846,9 га агроландшафтів (рілля, перелоги та лісосути).

Значна шкода наноситься тваринам, адже активні бойові дії припали на сезон тиші, період розмноження диких тварин, що призведе до скорочення багатьох популяцій.

У 2024 році в рамках підписаних «угод про співпрацю» та «обмін» тварин з приватним Ялтинським зоопарком «Казка» та Парком левів «Тайган» з колекції зоологічного парку «Асканія-Нова» до АР Крим вивезено 3 особини сірої української породи великої рогатої худоби та сукупно 12 особин зебри Чапмана.

Інформація яку отримує спеціальна адміністрація Азово-Сиваського національного природного парку з окупованих територій носить неперевірений та досить суперечливий характер. З усього її масиву достеменно відомо про знищення військовими російської федерації більш 120 особин оленя благородного і лані європейської, 6 голів коней здичавілих («мустангів»). Крім того наявна інформація, про масове вирубування деревних насаджень на косі острова Біручий.

Національний природний парк «Нижньодніпровський» повідомляє, що за період спостережень з 23 лютого 2022 року по квітень 2024 року на території парку відмічено ряд масштабних осередків займання, орієнтовною загальною площею згарищ більш 7443,78 га.

Ситуація ускладнюється замінуванням території, адже після розмінування природно-заповідних територій утворюються воронки від вибухів, а отже суттєво псуються або знищуються природні ділянки та все живе на них. Окрім цього замінованість територій унеможливорює роботу природоохоронної спільноти та проведення безпосередніх природоохоронних заходів через значний ризик для життя.

Загальну шкоду нанесену війною та російською федерацією заповідним територіям важко оцінити, адже окрім питання значного ускладнення проведення оцінки в результаті замінування та окупації, втрату унікальних територій та об'єктів тваринного і рослинного світу оцінити неможливо.

У рамках роботи комісії з визначення шкоди, завданої довкіллю внаслідок надзвичайної ситуації та /або збройної агресії та бойових дій під час воєнного стану на території Херсонської області, утвореної розпорядженням начальника Херсонської обласної військової адміністрації від 23 березня 2023 року № 129, Державною екологічною інспекцією Південного округу (Запорізька та Херсонська області) здійснено обрахунки збитків, завданих:

- національному природному парку «Кам'янська Січ» внаслідок збройної агресії російської федерації. Обсяг збитків становить – 20 114 904 834,11 грн;
- Біосферному заповіднику «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна. Обсяг збитків, завданих тваринному світу становить – 62 774 345 грн.

Обласна державна адміністрація направила до Херсонської обласної прокуратури ці розрахунки для вжиття відповідних заходів реагування.

Культурна спадщина

Культурна спадщина є фундаментом, на якому будується національна культура, ідентифікатором, що визначає самобутність нації. На території області станом на 01 серпня 2022 року налічувався 10031 об'єкт культурної спадщини, в тому числі пам'яток археології – 7808, історії – 2152, мистецтва – 71 (з них пам'ятки національного значення: археології – 104, історії – 6, мистецтва – 3).

Проводиться робота у сфері охорони культурної спадщини в частині пам'яток археології, історії та монументального мистецтва, проте можливості збереження культурної спадщини на території області вкрай обмежені, зважаючи на те що частина пам'яток розташована на окупованих територіях області, доступ до них відсутній.

Обстежено 6 пам'яток археології національного значення розташованих на території Херсонського району, проведено обстеження стану пам'ятки національного значення доби козацтва «Кам'янська Січ» та перевірку стану пам'яток археології місцевого значення – курганів на території Бериславського району.

З метою убезпечення вцілілих музейних предметів у 2024 році було проведено 2 етапи евакуації частин фондів колекцій обласних музеїв.

Також було організовано рятування та евакуацію музейних колекцій музеїв деокупованої частини області, будівлі яких зазнали пошкоджень внаслідок бойових дій.

Станом на 01 жовтня 2024 року загальна кількість пам'яток містобудування, архітектури, монументального мистецтва та науки і техніки становить – 422, з них:

- об'єктів культурної спадщини які відносяться до переліку пам'яток національного значення – 33;
- пам'яток містобудування, архітектури, монументального мистецтва та науки і техніки місцевого значення – 121;
- щойно виявлених пам'яток архітектури, містобудування та монументально
- декоративного мистецтва місцевого значення – 268.

Деокуповані території області та м. Херсон знаходиться під постійними обстрілами, кожного дня зазнають руйнувань в тому числі і об'єкти культурної спадщини області. Монументальні пам'ятки захищені мішками з піском та ОСБ-щитами.

Так, станом на 01 жовтня 2024 року зафіксовано 90 пам'яток архітектури національного та місцевого значення, які зазнали пошкоджень та руйнувань внаслідок російської агресії, деякі з них мають вже не одноразові влучання, і руйнування продовжуються.

Вживаються заходи із стабілізації об'єктів: закриття вікон, покрівлі та закріпленням конструктивно-важливих місць ушкоджень в міру можливостей. Але в прибережних зонах, навіть це зробити дуже важко.

Проводиться робота щодо збереження та регулювання режиму використання пам'яток містобудування та архітектури, так укладено 3 охоронних договори на пам'ятки архітектури місцевого значення, надано 1 погодження та 1 відмову в дозволі на відчуження пам'яток архітектури місцевого значення.

Проведено роботу щодо взяття на облік щойно виявлену пам'ятку архітектури місцевого значення Херсонської області «Комплекс староєврейської школи» (датування – ХХ ст.) в с. Бобровий Кут Калинівської територіальної громади за результатами якої видано розпорядження начальника обласної військової адміністрації від 19 лютого 2024 № 91.

Здоров'я населення

Демографічна ситуація в області має регресивний характер.

Чисельність наявного населення області на 01 січня 2022 року становила 1001,6 тис. осіб.

Упродовж останніх років у регіоні спостерігалася динаміка до скорочення населення, основними причинами якого було зниження народжуваності та зростання рівня смертності. У середньому кількість населення області за останні 10 років щороку зменшувалася на 7,7 тис. осіб. Поступово збільшувалася питома вага осіб старше 60 років (з 22% у 2016 році до 23,9% у 2021 році). Зміна вікової структури визначає високий рівень захворюваності, спричиненої пов'язаними з віком патологіями. До найбільш поширених хвороб, провідним фактором ризику яких є літній вік, належать злоякісні новоутворення, ішемічна хвороба серця, цереброваскулярні хвороби, високий рівень яких не дає змоги зменшити загальний показник смертності населення. І, як наслідок, основними причинами смерті у 2021 році були хвороби системи кровообігу, на які припадає понад 53,6% від загальної кількості померлих.

Сумарний коефіцієнт народжуваності на 1 жінку в області також стрімко скорочується з 1,611 у 2012 році до 1,144 у 2021 році.

Отже, вже протягом 2016 – 2021 років доросле населення складало понад 80% населення області.

Окупація області та активні бойові дії істотно ускладнили демографічну ситуацію. Значна частина населення покинула потенційно небезпечні території.

На теперішній час в деокупованих громадах залишилося 158,5 тис. осіб населення.

Усі зусилля, спрямовані останніми роками на укріплення матеріально-технічної бази закладів медицини, зведені нанівець. У результаті воєнних дій заклади охорони здоров'я області зазнали пошкоджень різного ступеня: від масштабних руйнувань до часткового пошкодження.

Наразі на деокупованій території області із 164 працює 137 закладів **охорони здоров'я** всіх рівнів надання медичної допомоги, зокрема 7 центрів первинної медико-санітарної допомоги та 1 самостійна амбулаторія загальної практики – сімейної медицини, в їх складі (43 амбулаторії, 86 ФАПів/ФП), 20 лікарень (вторинного та третинного рівнів) та 15 інших закладів.

Станом на 10 жовтня 2024 року на деокупованій території Херсонській області зруйновано 27 закладів охорони здоров'я (16,5% від загальної кількості закладів): 1 лікарня вторинного рівня, 7 лікарських амбулаторій та 19 фельдшерських і фельдшерсько-акушерських пунктів (далі – ФАП/ФП).

Зруйновано заклад медичної освіти: КЗ "Бериславський медичний фаховий коледж" ХОР.

Пошкоджень зазнали 116 медичних установ (70,7% від загальної кількості закладів): 26 закладів вторинного та третинного рівнів надання допомоги, 32 лікарські амбулаторії, 51 ФАП/ФП та 7 інших медичних установ.

Проведено комісійне обстеження та оформлено 52 акти в ЗОЗ, оформлено 17 технічних звітів, за результатами обстеження будівельних конструкцій та інженерних мереж, пошкоджених внаслідок бойових дій.

Розроблено 5 проектно-кошторисних документацій (далі-ПКД): Давидово-Бридська АЗПСМ, Борозенська АЗПСМ, Високопільська лікарська АЗПСМ, Іванівська лікарська АЗПСМ, а також розроблено ПКД Посад-

Покровської АЗПСМ та Посад-Покровського Центру безпеки, в якому передбачено підрозділ екстреної медицини.

Із залученням благодійних організацій, фондів та інших суб'єктів в пошкоджених/зруйнованих закладах охорони здоров'я області проводяться відновлювальні роботи.

На тепер, 56 медичних установ (39,2 % від пошкоджених ЗОЗ) на деокупованій території внаслідок здійснення ремонтних робіт: частково відновлено або в процесі відновлення – 33 заклади (з них 3 заклади пошкоджено повторно) та повністю відновлено – 23 заклади (з них 1 заклад пошкоджено повторно).

Із 26 зруйнованих ЗОЗ – відновлено повністю 3 ФАП: Кучерський, Мар'янський та Олександрівський.

З метою забезпечення населення деокупованих територій області медичним обслуговуванням благодійними організаціями до 20 населених пунктів, де пошкоджено та зруйновано медичні заклади, доставлено 28 медичних модульних амбулаторних пунктів/модульних будинків/трейлерів.

Тривалі воєнні дії обумовили значні незворотні демографічні втрати, які відображені в погіршенні кількісних, і особливо якісних показників здоров'я населення.

За оперативними даними за 9 місяців поточного року маємо наступні показники:

- середній час доїзду бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги до місця події у місті – 8,40 хв., у сільській місцевості – 15,21 хв.(за січень-вересень 2023 року – у місті 9,55 хв., у сільській місцевості – 15,20 хв.);

- показник захворюваності на злоякісні новоутворення склав – 88,3 на 100 тис. населення (відповідний минулорічний показник – 80,6 на 100 тис. населення);

- показник смертності від злоякісних новоутворень склав – 30,5 на 100 тис. населення (відповідний минулорічний показник – 24,6 на 100 тис. населення);

- показник захворюваності на серцево-судинні хвороби за III квартал 2024 року склав – 63,61 на 1000 тис. населення деокупованої частини області, в аналогічному періоді 2023 року – 67,56 на 1000 тис. населення деокупованої частини області.

Кадрове забезпечення (укомплектованість медичними працівниками) закладів охорони здоров'я станом на 01 жовтня 2023 року склало 78,7% (по області в цілому), в аналогічному періоді 2024 року – 69,2% (деокупована територія).

III. ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ДОВКІЛЛЯ, УМОВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА СТАНУ ЙОГО ЗДОРОВ'Я НА ТЕРИТОРІЯХ, ЯКІ ЙМОВІРНО ЗАЗНАЮТЬ ВПЛИВУ

Визначальною умовою сталого економічного та соціального відновлення Херсонської області є поновлення втраченого потенціалу на засадах принципово нових та сучасних концепцій із впровадження ресурсо- та

енергозберігаючих технологій в усіх сферах життя, у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та збереження екологічної безпеки життєдіяльності населення.

Програма визначає пріоритетні напрями економічного і соціального розвитку, враховує екологічні завдання регіонального рівня в інтересах ефективного, стабільного соціально-економічного розвитку регіону та підвищення якості життя населення, наскільки це є можливим в умовах ведення активних бойових дій на території області. Вплив на навколишнє природне середовище, у тому числі на здоров'я населення, при впровадженні заходів може мати тільки позитивні наслідки, без врахування негативного впливу бойових дій.

Але, також слід зазначити, що від початку повномасштабного вторгнення війська РФ зруйнували вже значну кількість та продовжують нищити інфраструктуру та життя людей на території області.

Крім того, воєнні дії становлять загрозу для здоров'я населення ще й у довготривалій перспективі – через забруднення довкілля, що призводить до значного посилення взаємопов'язаних техногенних та екологічних загроз населенню. Від стану атмосферного повітря, води, ґрунтів тощо залежить здоров'я людини, якість, а подекуди і тривалість її життя. При впровадженні заходів Програми, у порівнянні із існуючим станом (без урахування наслідків подальших бойових дій), очікується позитивний вплив на здоров'я населення та компоненти довкілля.

SWOT-матриця

SWOT-матриця дає змогу виявити взаємозв'язки між «внутрішніми» (сильні та слабкі сторони) та «зовнішніми» (можливості й загрози) факторами, що мають стратегічне значення для Херсонської області. Суцільна лінія символізує сильний взаємозв'язок, пунктирна – слабкий. Саме ці взаємозв'язки дозволяють сформулювати порівняльні переваги, виклики та ризики, які є основою для стратегічного вибору – формулювання стратегічних та операційних цілей розвитку громади на довгострокову перспективу.

Порівняльні переваги

Сильні сторони	Підтримують	Можливості
1. Вихід області до азово-чорноморського узбережжя (700 км узбережжя)		1. Децентралізація влади, проведення адмінреформи та зростання бюджетної самостійності громад
2. Різноманіття природних ресурсів, що створює необхідні умови для розвитку екологічно безпечної господарської діяльності		2. Покращення бізнес-клімату в Україні, відновлення стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу
3. Розвинена транспортна мережа		3. Зростання інтересу населення України та іноземних туристів до курортно-рекреаційного, екологічного та сільського зеленого туризму
4. Потенціал розвитку малої енергетики з відновлювальних джерел енергії		4. Продовження процесів інтеграції з ЄС стимулюватиме виробників до підвищення якості продукції та відповідальності за охорону довкілля
5. Потенціал для підготовки та перепідготовки кадрів, значний науковий потенціал		5. Покращення інвестиційного клімату в Україні
6. Вагомий туристично-рекреаційний потенціал. Наявність цікавих історичних пам'яток		6. Активізація економічних процесів сприятиме зростанню попиту на логістичні послуги
7. Наявність високих технологій у галузі сільського господарства, які можуть бути використані як майданчики для поширення технологій		7. Зростання світового попиту на продовольство, що сприятиме впровадженню у сільськогосподарське виробництво сучасних технологій, зокрема ресурсозберігаючих, розвитку тваринництва, тепличного господарства; розширенню сфери переробки продукції
8. Наявність інфраструктури для зрошення		8. Нарощування міжнародної технічної допомоги для України
9. Потенціал для відновлення промислових підприємств у таких галузях: - виробництво харчових продуктів, напоїв; - машинобудування; - металургійне виробництво; - виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої продукції; - виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу і поліграфічна діяльність		9. Проведення політики енергозаміщення і підвищення енергоефективності та розвитку альтернативної енергетики, технічного переоснащення комунальної інфраструктури
10. Значна кількість об'єктів природно-заповідного фонду		10. Розвиток е-урядування, відкритості влади
11. Значне біорізноманіття		11. Динамічний розвиток ІТ-індустрії
12. Наявність значної кількості земельних ділянок, придатних для запровадження інвестиційної діяльності на території області		12. Посилення попиту на продукцію риборозведення, аквакультуру
13. Поліетнічність і міжетнічна злагода		13. Можливості для експорту

Виклики

Слабкі сторони	Зменшують	Можливості
1. Вагома втрата несучої спроможності дорожнього покриття більшості автомобільних доріг місцевого значення		1. Децентралізація влади, проведення адмінреформи та зростання бюджетної самостійності громад
2. Дефіцит кадрів, незначна кількість робочих місць, які приваблюють молодь		2. Покращення бізнес-клімату в Україні, відновлення стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу
3. Недостатня кількість належних очисних споруд та низький рівень ефективності діючих. Відсутність сучасних технологій очищення стічних вод		3. Зростання інтересу населення України та іноземних туристів до курортно-рекреаційного, екологічного та сільського зеленого туризму
4. Високий рівень фізичного зносу основних засобів та енергоємність більшості підприємств області, втрата конкурентоспроможності		4. Продовження процесів інтеграції з ЄС стимулюватиме виробників до підвищення якості продукції та відповідальності за охорону довкілля
5. Низька додана вартість в агропромисловому комплексі		5. Покращення інвестиційного клімату в Україні
6. Застаріла, неефективна й неекологічна система збору та утилізації твердих побутових відходів.		6. Активізація економічних процесів сприятиме зростанню попиту на логістичні послуги
7. Необлаштованість історичних пам'яток		7. Зростання світового попиту на продовольство, що сприятиме впровадженню у сільськогосподарське виробництво сучасних технологій, зокрема ресурсозберігаючих, розвитку тваринництва, тепличного господарства, розширенню сфери переробки продукції
8. Недостатньо розвинена туристична інфраструктура		8. Нарощування міжнародної технічної допомоги для України
9. Слабко розвинена інфраструктура підтримки бізнесу та залучення інвестицій, низький рівень підприємницької культури		9. Проведення політики енергозаміщення та підвищення енергоефективності з метою розвитку альтернативної енергетики, технічного переоснащення комунальної інфраструктури
10. Руйнування та зношеність меліоративної системи		10. Розвиток е-урядування, відкритості влади
11. Технічно застарілі транспортні засоби		11. Динамічний розвиток ІТ-індустрії
12. Низька культура землеробства та, як наслідок, зниження родючості ґрунтів		12. Посилення попиту на продукцію риборозведення, аквакультуру
13. Незначна площа сільськогосподарських угідь під багаторічними насадженнями		13. Можливості для експорту
14. Недостатній розвиток логістичних, інформаційних мереж для просування сільськогосподарської продукції на світові ринки		

Ризики

Слабкі сторони	Посилюють	Загрози
1. Вагома втрата несучої спроможності дорожнього покриття більшості автомобільних доріг місцевого значення		1. Продовження деградації родючості ґрунтів. Низький рівень заліснення (залуження) деградованих земель та таких, що перебувають під ризиком затоплення (підтоплення)
2. Дефіцит кадрів, незначна кількість робочих місць, які приваблюють молодь		2. Подальший відтік населення через скорочення робочих місць
3. Недостатня кількість належних очисних споруд та низький рівень ефективності діючих. Відсутність сучасних технологій очистки стічних вод		3. Недостатній рівень впровадження вимог ЄС до сільськогосподарської продукції
4. Високий рівень фізичного зносу основних засобів та енергоємність більшості підприємств області, втрата конкурентоспроможності		4. Виникнення надзвичайних ситуацій природного (підтоплення, затоплення) та техногенного характеру (руйнування берегів Каховського водосховища та морського узбережжя, забруднення басейну р. Дніпро та акваторії Азовського, Чорного морів стічними водами тощо)
5. Низька додана вартість в агропромисловому комплексі		5. Замулювання річища Дніпра та Дніпро-Бузького лиману, скорочення стоку малих річок, зменшення дебету водних ресурсів
6. Застаріла та неефективна і неекологічна система збору та утилізації твердих побутових відходів		6. Зростання цін на енергоносії через енергоємність виробництва
7. Необлаштованість історичних пам'яток		7. Корупція
8. Недостатньо розвинена туристична інфраструктура		
9. Слабо розвинена інфраструктура підтримки бізнесу та залучення інвестицій, низький рівень підприємницької культури		
10. Руйнування та зношеність меліоративної системи		
11. Технічно застарілі транспортні засоби		
12. Низька культура землеробства та, як наслідок, зниження родючості ґрунтів		
13. Незначна площа сільськогосподарських угідь під багаторічними насадженнями		
14. Недостатній розвиток логістичних, інформаційних мереж для просування сільськогосподарської продукції на світові ринки		

IV. ОСНОВНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Структура економіки області майже не містить підприємств, які створюють пряму загрозу стану навколишнього середовища.

Найважливіші екологічні проблеми області:

1. Критична ситуація у сфері поводження з побутовими відходами. Щороку в регіоні утворюється понад 250 тис. тонн твердих побутових відходів.

На даний час поводження з ТПВ ґрунтується на технологіях низького рівня та орієнтоване на захоронення. Поступово в населених пунктах області

запроваджується сортування побутових відходів із вилученням вторинної сировини.

Для вирішення цієї проблеми розроблено проект Регіонального плану управління відходами в Херсонській області до 2034 року та в подальшому передбачено розроблення місцевих планів.

2. Наявність на території області непридатних та заборонених до використання пестицидів і агрохімікатів, які потребують утилізації.

Накопичення непридатних хімічних засобів розпочалося в 70-х роках минулого століття після заборони використання ряду пестицидів. Процес накопичення відбувався практично безконтрольно. Це призвело до утворення великої кількості безхазяйних непридатних агрохімікатів, втрати документації, руйнування складів, тари і пакувальних матеріалів та, як наслідок, до утворення значного обсягу невідомих та змішаних (теж невідомих) непридатних агрохімікатів. Таким чином, на непридатних до використання в сільському господарстві хімічних засобів захисту рослин, на території області обліковується 1 682,2575 тонни.

Умови їх утримання та зберігання не відповідають вимогам екологічної безпеки, що створює загрозу для навколишнього природного середовища у плані потрапляння отрутохімікатів до ґрунту і водоносних горизонтів.

3. Очисні споруди та каналізаційні мережі населених пунктів Херсонської області не відповідають вимогам техногенно-екологічної безпеки. Обладнання та мережі наднормативно зношені. Існує потенційна загроза забруднення водойм, зон рекреації державного значення. Через недосконалість та зношеність систем водовідведення відбувається забруднення Дніпра, Азовського та Чорного морів недостатньо очищеними та неочищеними (аварійні скиди) стічними водами.

4. Проблеми природно-заповідного фонду.

Основними проблемами цінних територій унаслідок війни стали масштабні пожежі, замінованість, активні бойові дії, що унеможливають виконання природоохоронних функцій, окупація, втрата працівників та науковців, які були вимушені покинути свій дім та роботу.

Через воєнні (бойові) дії під загрозою знищення чи значного пошкодження опинилися об'єкти Смарагдової мережі, водно-болотні угіддя міжнародного значення, території природно-заповідного фонду області та біосферні заповідники ЮНЕСКО.

5. Зниження рівня води в Каховському водосховищі у результаті бойових дій та необхідність організації альтернативного водопостачання населення.

У зв'язку з підривом збройними формуваннями РФ греблі Каховської ГЕС зниження води спостерігалось з 06 червня 2023 року в деокупованих населених пунктах Нововоронцовської селищної, Новорайської сільської, Новоолександрівської сільської та Милівської сільської територіальних громад Бериславського району Херсонської області.

Для усунення негативних наслідків зневоднення населених пунктів прибережної частини Каховського водосховища, на території яких у

свердловинах значно впав рівень води, опрацьовується питання щодо буріння нових свердловин, реконструкції існуючих та відновлення водопровідних мереж.

6. Високий показник замінованості території області.

Територія Херсонщини зазнала значного впливу війни через безпосереднє ведення бойових дій, мінування або ураження артилерійськими снарядами, стратегічною авіацією тощо. Наразі встановлені міни, інші вибухонебезпечні предмети, а також їхні залишки несуть пряму загрозу життю і здоров'ю громадянам та перешкоджають веденню нормальної господарської діяльності в уражених районах. Також, близькість до лінії зіткнення та активні бойові дії призводять до збільшення кількості нездетонованих боєприпасів.

Протягом 2024 року продовжено роботи з очищення деокупованої території Херсонської області від вибухонебезпечних предметів.

Станом на 30 вересня 2024 року загальна площа деокупованих територій Херсонської області складає 683 тис. га, з яких з початку проведення робіт з розмінування обстежено на наявність вибухонебезпечних предметів 375,9 тис. га, з них – 341,5 тис. га земель с/г призначення.

Загалом з початку проведення робіт підрозділами розмінування фахових відомств виявлено та знищено вибухонебезпечних предметів у кількості 206,033 тис. од.

За період 2023 – 2024 років було обстежено: доріг – 3918,4 км (в тому числі польові та ґрунтові); ЛЕП – 2233 км (в тому числі ПС та опори); газопроводів та їх сполучень – 149,1 км; залізничних колій – 386,3 км; берегової лінії – 6,4 км та 3,6 га водойма; домогосподарств та об'єктів інфраструктури (без урахування звернень, що надходять на екстрені номери оперативних служб «101» та «102») – 17970 од.

V. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Приписами статті 20-1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено, що до компетенції обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у сфері охорони навколишнього природного середовища належить:

а) забезпечення реалізації державної політики у сфері заповідної справи, формування, збереження та використання екологічної мережі, здійснення управління та регулювання у сфері охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду України на відповідній території;

б) участь у проведенні моніторингу стану навколишнього природного середовища;

в) участь у розробленні стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;

г) реалізація повноважень у сфері оцінки впливу на довкілля відповідно до законодавства про оцінку впливу на довкілля;

г) затвердження за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, для підприємств, установ і організацій лімітів використання природних ресурсів (крім природних ресурсів загальнодержавного значення), скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище (крім скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, навколишнього природного середовища за межами відповідної території);

д) видача дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами, викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище, спеціальне використання природних ресурсів відповідно до законодавства;

д-1) реалізація повноважень у сфері стратегічної екологічної оцінки відповідно до законодавства про стратегічну екологічну оцінку;

е) вирішення інших питань у сфері охорони навколишнього природного середовища відповідно до закону.

Засади екологічної політики України визначено Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».

Закон передбачає інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку. Відповідно до Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» має бути забезпечено дотримання вказаних Цілей.

Стратегічні цілі спрямовані на підвищення рівня екологічної безпеки, зменшення впливів та наслідків зміни клімату в Україні визначені розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363 «Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року» та від 30 травня 2024 року № 483-р Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках».

Основними міжнародними правовими документами щодо СЕО є Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (далі – Протокол про СЕО), ратифікований Законом № 562-VIII від 01 липня 2015 року, та Директива 2001/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 червня 2001 року про оцінку впливу окремих планів і програм на навколишнє середовище (далі – Директива 2001/42/ЄС), імплементація якої передбачена Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

В Україні проведення СЕО регламентується Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку».

Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 року 2021 № 443-р визначені наступні цілі:

- формування у суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва;
- забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України;
- інтеграція екологічної політики до усіх сфер соціально-економічного розвитку України;
- зниження екологічних ризиків та мінімізація їх впливу на екосистеми і здоров'я українців;
- удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління.

Юридичні засади поводження з водними ресурсами визначаються Водним кодексом України та іншими законодавчими актами, розробленими для забезпечення збереження, збалансованого й науково обґрунтованого використання та відновлення водних ресурсів, захисту водних ресурсів від забруднення, зараження й виснаження, запобігання та пом'якшення негативного впливу, покращення екологічного стану водних об'єктів і захисту прав водокористувачів.

Найголовнішими питаннями у сфері водопостачання та водовідведення є дозвіл на забір води із джерел водопостачання (дозвіл на спеціальне водокористування) і дозвіл на скидання очищених та неочищених стічних вод у навколишнє середовище. З 04 червня 2017 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру щодо спеціального водокористування» від 07 лютого 2017 року № 1830-VIII, яким внесено зміни до Водного кодексу України в частині процедури отримання дозволів на спеціальне водокористування.

Основне чинне екологічне законодавство та норми у сфері користування водними ресурсами:

постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 321 «Про затвердження Порядку видачі дозволів на спеціальне водокористування»;

постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1996 року № 1100 «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується»;

Водна стратегія України на період до 2050 року схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2022 року № 1134.

наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12 травня 2010 року № 400 «Про затвердження Державних санітарних норм та правил “Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною”»;

наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 05 березня 2021 року № 173 «Про затвердження Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами»;

постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 року № 2024 «Про правовий режим зон санітарної охорони водних об'єктів».

Правове та інституційне регулювання, ключові екологічні вимоги у сфері охорони атмосферного повітря визначено Законом України «Про охорону атмосферного повітря».

Основне чинне законодавство та норми у сфері захисту атмосферного повітря:

постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 300 «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря»;

постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 302 «Про затвердження Порядку проведення робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку суб'єктів господарювання, які отримали такі дозволи»;

постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2001 року № 1655 «Про затвердження Положення про порядок здійснення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря»;

посібник з інвентаризації джерел викидів в атмосферне повітря (далі – Посібник ЄМЕП/ЄЕА), яким рекомендовано максимально допустимі концентрації та «можливі рівні безпечного ефекту» для забруднюючих речовин в атмосферному повітрі для заселених територій.

Правові засади у сфері поводження з відходами регламентовано Законом України «Про управління відходами» та іншими законодавчими актами, розробленими для регулювання діяльності з метою уникнення чи мінімізації утворення відходів, зберігання й поводження з ними, запобігання та зменшення негативних наслідків для довкілля і здоров'я людини від утворення, зберігання та поводження з відходами.

Повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері управління відходами визначаються положеннями статті 25 Закону України «Про управління відходами».

В Україні сформовано інвестиційне законодавство, яким, зокрема, значна увага приділяється необхідності дотримання екологічних норм у процесі інвестиційної діяльності. Так, приписами статті 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність» (далі – Закон 1560-XII) встановлено заборону на інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, визначених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом. Разом з тим, згідно з частиною другою статті 21 Закону 1560-XII, крім інших, однією з причин прийняття державним органом рішення про зупинення або припинення інвестиційної діяльності може бути факт того, що її продовження може призвести до порушення встановлених законодавством санітарно-гігієнічних, архітектурних, екологічних та інших норм, прав та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом.

Також статтею 8 Закону 1560-XII передбачено, що інвестор у випадках і порядку, встановлених законодавством України, зобов'язаний одержати

висновок з оцінки впливу на довкілля у випадках та порядку, визначених Законом України «Про оцінку впливу на довкілля».

Основні принципи забезпечення сталого ведення та управління лісовим і мисливським господарством, збереження біорізноманіття визначені Лісовим Кодексом України, Законами України Про природно-заповідний фонд», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», Державною стратегією управління лісами України до 2035 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1777-р,

Нормативно-правова база проведення СЕО в Україні

Основними міжнародними правовими документами щодо СЕО є Протокол про СЕО та Директива 2001/42/ЄС.

Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» визначено поняття стратегічної екологічної оцінки.

Засади екологічної політики України регламентовано Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». У цьому Законі СЕО виступає одним з основних інструментів реалізації державної екологічної політики, який дасть змогу запобігти негативному впливу на навколишнє природне середовище та встановити відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

У 2012 році наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 17 грудня 2012 року № 659 затверджено Базовий план адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації). Зокрема, відповідно до цього плану потрібно привести нормативно-правову базу України у відповідність з вимогами Директиви 2001/42/ЄС.

VI. ЙМОВІРНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ ВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА 2025 РІК

Ймовірні наслідки для довкілля від реалізації Програми визначалися відповідно до контрольного переліку, наведеного в табл. 3.

*Оцінка ймовірних наслідків для довкілля від реалізації Програми
відповідно до контрольного переліку*

Чи може реалізація Програми спричинити:	Негативний вплив			Пом'якшення існуючої ситуації
	Так	Ймовірно	Ні	
Повітря				
1. Збільшення викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел?			●	
2. Збільшення викидів забруднюючих речовин від пересувних джерел?		●		+
3. Погіршення якості атмосферного повітря?		●		+
4. Появу джерел неприємних запахів?			●	
5. Зміни повітряних потоків, вологості, температури або ж будь-які локальні чи регіональні зміни клімату?			●	
Водні ресурси				
6. Збільшення обсягів скидів у поверхневі води?		●		+
7. Будь-які зміни якості поверхневих вод (зокрема таких показників, як температура, розчинений кисень, прозорість, але не обмежуючись ними)?			●	+
8. Збільшення скидання шахтних і кар'єрних вод у водні об'єкти?			●	
9. Значне зменшення кількості вод, що використовуються для водопостачання населенню?			●	
10. Збільшення навантаження на каналізаційні системи та погіршення якості очистки стічних вод?			●	
11. Появу загроз для людей і матеріальних об'єктів, пов'язаних з водою (зокрема таких, як паводки або підтоплення)?			●	+
12. Зміни напрямів і швидкості течії поверхневих вод або зміни обсягів води будь-якого поверхневого водного об'єкта?			●	
13. Порушення гідрологічного та гідрохімічного режиму малих річок регіону?				+
14. Зміни напряму або швидкості потоків підземних вод?			●	
15. Зміни обсягів підземних вод (шляхом відбору чи скидів або ж шляхом порушення водоносних горизонтів)?			●	

	Негативний вплив			Пом'якшення
16. Забруднення підземних водоносних горизонтів?			•	+
Відходи				
17. Збільшення кількості утворюваних твердих побутових відходів?			•	+
18. Збільшення кількості утворюваних чи накопичених промислових відходів IV класу небезпеки?			•	
19. Збільшення кількості відходів I-III класу небезпеки?			•	
20. Спорудження екологічно небезпечних об'єктів поводження з відходами?			•	
21. Утворення або накопичення радіоактивних відходів?				
Земельні ресурси				
22. Порушення, переміщення, ущільнення ґрунтового шару?			•	
23. Будь-яке посилення вітрової або водної ерозії ґрунтів?			•	
24. Зміни в топографії або в характеристиках рельєфу?			•	+
25. Появу таких загроз, як землетруси, зсуви, селеві потоки, провали землі та інші подібні загрози через нестабільність літогенної основи або зміни геологічної структури?			•	
26. Суттєві зміни у структурі земельного фонду, чинній або планованій практиці використання земель?			•	
27. Виникнення конфліктів між ухваленими цілями стратегії та цілями місцевих громад?			•	
Біорізноманіття та рекреаційні зони				
28. Негативний вплив на об'єкти природно-заповідного фонду (зменшення площ, початок небезпечної діяльності у безпосередній близькості або на їх території тощо)?			•	+
29. Зміни в кількості видів рослин або тварин, чисельності або територіальному представництві?			•	
30. Збільшення площ зернових культур або сільськогосподарських угідь у цілому?			•	
31. Порушення або деградацію середовищ існування диких видів тварин?			•	
32. Будь-який вплив на кількість і якість наявних рекреаційних можливостей?			•	

	Негативний вплив			Пом'якшення
33. Будь-який вплив на наявні об'єкти історико-культурної спадщини?			●	+
34. Інші негативні впливи на естетичні показники об'єктів довкілля (перепони для публічного огляду мальовничих краєвидів, появу естетично неприйнятних місць, руйнування пам'ятників природи тощо)?			●	
Населення та інфраструктура				
35. Зміни в локалізації, розміщенні, щільності та зростанні кількості населення будь-якої території?			●	
36. Вплив на нинішній стан забезпечення житлом або виникнення нових потреб у житлі?			●	+
37. Суттєвий вплив на нинішню транспортну систему? Зміни у структурі транспортних потоків?			●	+
38. Необхідність будівництва нових об'єктів для забезпечення транспортних сполучень?			●	+
39. Потреби в нових або суттєвий вплив на наявні комунальні послуги?			●	+
40. Появу будь-яких реальних або потенційних загроз для здоров'я людей?			●	
Екологічне управління та моніторинг				
41. Послаблення правових і економічних механізмів контролю в галузі екологічної безпеки?			●	
42. Погіршення екологічного моніторингу?			●	+
43. Усунення наявних механізмів впливу органів місцевого самоврядування на процеси техногенного навантаження?			●	
44. Стимулювання розвитку екологічно небезпечних галузей виробництва?			●	
Інше				
45. Підвищення рівня використання будь-якого виду природних ресурсів?		●		
46. Суттєве вилучення будь-якого невідновного ресурсу?			●	
47. Збільшення споживання значних обсягів палива або енергії?			●	
48. Суттєве порушення якості природного середовища?			●	
49. Появу можливостей досягнення короткотермінових цілей, які ускладнюватимуть досягнення довготривалих цілей у майбутньому?			●	

	Негативний вплив	Пом'якшення
50. Такі впливи на довкілля або здоров'я людей, які самі по собі будуть незначними, але в сукупності викличуть значний негативний екологічний ефект, що матиме значний негативний прямий або опосередкований вплив на добробут людей?		●

На основі оцінок, представлених у таблиці 3, можна зробити такі висновки про ймовірні наслідки для довкілля від реалізації Програми:

Атмосферне повітря. Забруднення атмосферного повітря в області нерівномірне.

Програма не передбачає створення нових підприємств зі значними обсягами викидів. Зменшенню викидів забруднюючих речовин від пересувних джерел може сприяти поліпшення стану дорожньо-транспортної інфраструктури.

Проведення екологічного моніторингу забезпечить здійснення відповідних заходів реагування і контролю за станом довкілля, зокрема на територіях, де існує загроза забруднення атмосферного повітря викидами.

Водні ресурси. Програма не передбачає створення підприємств, діяльність яких призведе до збільшення обсягів скидів забруднених вод у поверхневі води. Натомість вона містить завдання щодо зменшення викидів неочищених стічних вод у навколишнє середовище. У зв'язку з цим має покращитися якість очищення стічних вод та, можливо, якість поверхневих вод.

Разом з тим, ймовірно можуть мати місце зміни обсягів поверхневих водних об'єктів у результаті продовження тенденції до зростання забору води на потреби споживання та зрошення. Зменшення використання води для зрошення залежить від впровадження такої сучасної системи зрошення, яка не призводитиме до збільшення забору води (наприклад, краплинне зрошення).

Відходи. Область характеризується накопиченням обсягів твердих побутових відходів. Затвердження розробленого проєкту регіонального плану управління відходами в Херсонській області до 2034 року та розроблення місцевих планів, поступове впровадження в населених пунктах сортування побутових відходів з вилученням вторинної сировини дозволить не допускати суттєвого збільшення обсягів їх накопичення.

Земельні ресурси. У результаті виконання Програми не передбачається будь-якого посилення вітрової або водної ерозії ґрунтів, змін у топографії або в характеристиках рельєфу, появи таких загроз, як землетруси, зсуви, селеві потоки, провали землі та інші подібні загрози. Крім того, Програма не передбачає змін у структурі земельного фонду, чинній або планованій практиці використання земель. Заходи Програми визначають комплекс дій, спрямованих на очищення території області від наслідків бойових дій та виконання природоохоронного заходу «Збирання, перевезення, зберігання непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин, які зберігаються на території Херсонської області, з їх подальшими утилізацією або видаленням»

Біорізноманіття. У Програмі не визначається реалізація завдань, які можуть призвести до негативного впливу на існуючі об'єкти природно-заповідного фонду. Натомість передбачено проведення заходів із розмінування та подальшого відновлення заповідних територій Херсонщини, за умови припинення бойових дій та деокупації територій і об'єктів природно-заповідного фонду.

Населення та інфраструктура. Програма не передбачає появи нових ризиків для здоров'я населення області. Навпаки впровадження відповідних заходів сприятиме покращенню стану здоров'я населення шляхом підвищення доступності й ефективності медичного обслуговування, утвердження здорового способу життя через розвиток фізичної культури та спорту.

Екологічне управління, моніторинг та інше. Програма спрямована на збереження природних ресурсів і не передбачає послаблення правових та економічних механізмів контролю у сфері екологічної безпеки.

Реалізація Програми сприятиме створенню системи екологічного контролю та моніторингу ефективності досягнення екологічних цілей. Ймовірність того, що виконання Програми призведе до можливих впливів на довкілля або здоров'я людей, які самі по собі будуть незначними, а в сукупності матимуть значний сумарний (кумулятивний) вплив на довкілля, є незначною. Загалом, основні завдання та заходи програми спрямовані на відновлення економічної та соціальної сфери регіону з дотриманням всіх екологічних вимог.

VII. ЗАХОДИ, ЯКІ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ ВЖИТИ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ, ЗМЕНШЕННЯ ТА ПОМ'ЯКШЕННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ ВИКОНАННЯ ПРОГРАМИ

Для запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків виконання програми соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2025 рік передбачається реалізація таких заходів (табл. 4). Водночас це загальні рекомендації щодо усунення негативних наслідків. Детальні кроки мають розглядатися в кожному випадку окремо під час впровадження конкретних заходів і проєктів, а також у процесі надання екологічних дозволів.

Таблиця 4

Складова довкілля	Заходи Програми для зменшення негативних наслідків
Атмосферне повітря	відновлення автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах, проведення моніторингу стану атмосферного повітря
Водні ресурси	Виконання робіт з реконструкції та відновлення водопровідних мереж, артезіанських свердловин, каналізаційних мереж та каналізаційних насосних станцій. Відновлення та підвищення ефективності використання меліоративних систем області за рахунок відновлення зрошувальних мереж

Відходи	Виконання природоохоронного заходу «Збирання, перевезення, зберігання непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин, які зберігаються на території Херсонської області, з їх подальшими утилізацією або видаленням». Розроблення та затвердження місцевих планів управління відходами в територіальних громадах Херсонської області. відновлення пошкоджених та розбудова нових об'єктів інфраструктури управління відходами. вирішення питання стосовно організації збирання та вивезення твердих побутових відходів.
Земельні ресурси	Розмінування земель. Забезпечення раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення. Вирішення питань з відновлення та реконструкції внутрішньогосподарських меліоративних систем
Біорізноманіття	Проведення заходів з розмінування територій та поступове відновлення територій природно-заповідного фонду

Для покращення стану здоров'я населення та організації належної якості його медичного обслуговування реалізовуватимуться такі заходи:

проведення обстеження споруд закладів охорони здоров'я області на деокупованих територіях з метою прийняття рішення про можливість їх подальшої експлуатації та розроблення заходів з відновлення;

доукомплектування закладів охорони здоров'я медичними працівниками відповідно до потреби;

забезпечення закладів охорони здоров'я медичним обладнанням, лікарськими засобами згідно з табелем оснащення;

забезпечення закладів охорони здоров'я санітарним автотранспортом;

поступове переведення закладів охорони здоров'я на альтернативні системи опалення (встановлення модульних твердопаливних котлів, сонячних електростанцій, газотурбінних установок тощо);

впровадження заходів щодо покращення психічного здоров'я населення області;

розширення доступності реабілітаційної допомоги, удосконалення надання реабілітаційних послуг.

Також проводитиметься робота із залучення інвесторів, меценатів та спонсорів до будівництва, відновлення й реконструкції існуючої спортивної інфраструктури. Здійснюватимуться заходи з популяризації здорового способу життя серед населення, розповсюдження соціальної реклами для заохочення громадян до активного відпочинку, формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та створення умов для соціальної адаптації й реабілітації осіб з інвалідністю та осіб з обмеженими фізичними можливостями, ветеранів війни, учасників бойових дій.

Оскільки програмою заплановано (за умови належної безпекової ситуації в області) розпочати роботу по створенню на території Херсонської області індустріальних парків, зазначаємо, що відповідно до статті 1 Закону України «Про індустріальні парки» (далі – Закон) індустріальний (промисловий) парк – визначена ініціатором створення індустріального парку відповідно до містобудівної документації облаштована відповідною інфраструктурою

територія, у межах якої учасники індустріального парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, переробки промислових та/або побутових відходів (крім захоронення відходів), а також науково-технічну діяльність, діяльність у сфері інформації і електронних комунікацій на умовах, визначених цим Законом та договором про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку.

Під час підготовки та визначення місця розташування індустріального парку буде враховано наступне:

- згідно зі статтею 66-1 Земельного кодексу України землі індустріальних парків належать до земель промисловості; місця розміщення індустріальних парків мають відповідати містобудівній документації регіонального рівня;
- згідно зі статтею 4 Закону функціонування індустріальних парків спрямоване, зокрема на сталий розвиток та захист навколишнього природного середовища;
- відповідно до статті 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» облаштування індустріальних парків належить до видів діяльності, щодо яких є обов'язковим здійснення оцінки впливу на довкілля;
- Стратегію розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2023 року № 176-р, передбачено забезпечення розвитку індустріальних парків з урахуванням пріоритету екологічної безпеки, збереження та розвитку природоохоронних територій та об'єктів, затвердження на законодавчому рівні моделі еко-індустріального парку, державне стимулювання розвитку еко-індустріальних парків і трансформації індустріальних парків в еко-індустріальні парки.

VIII. ОБГРУНТУВАННЯ ВИБОРУ ВИПРАВДАНИХ АЛЬТЕРНАТИВ

Програма соціально-економічного та культурного розвитку Херсонської області на 2025 рік розроблена з урахуванням довгострокових пріоритетів Стратегії розвитку Херсонської області на період 2021 – 2027 роки.

Заходи Програми, спрямовані на досягнення цих пріоритетів, пов'язані між собою балансом економічної, соціальної та екологічної складових. Вона базується на принципі сталого економічного та соціального розвитку, раціонального використання ресурсного потенціалу та екологічної безпеки регіону, наскільки це можливо в умовах ведення бойових дій на території області. Основні завдання та заходи програми мають відновлювальний характер.

Під час здійснення стратегічної екологічної оцінки Програми були розглянуті два сценарії розвитку, а саме:

- оптимістичний, який демонструє позитивну динаміку, яка можлива за умови успішної реалізації Програми;

- гіпотетичний «нульовий», за яким не розробляється і не затверджується Програма, за яким більшість зовнішніх загроз і багато внутрішніх проблем з високою ймовірністю погіршать існуючу екологічну ситуацію.

Виконання всіх заходів та проєктів Програми забезпечить послаблення можливого впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я населення.

З метою підвищення доступності, ефективності та якості медичного обслуговування населення Програмою заплановані заходи щодо відновлення, реконструкції та капітального ремонту лікарняних закладів, відновлення мережі спортивних споруд. Також, одним із першочергових завдань визначено подолання наслідків воєнних дій (розмінування територій, очищення їх від відходів бойових дій та систематизація їх утилізації, тощо).

Таким чином, напрями розвитку включають природоохоронну складову й спрямовані на забезпечення цілей забезпечення високого рівня охорони і зменшення впливів на довкілля.

Результати проведення цільового аналізу планованих завдань щодо їх відповідності цілям охорони довкілля, визначених на регіональному рівні, виявили необхідність прийняття Програми. В інтересах ефективного та сталого розвитку області та підвищення якості життя населення найсприятливішим варіантом буде затвердження запропонованої Програми. Крім того, як вже було зазначено вище, після завершення бойових дій до заходів Програми, у разі необхідності, можуть бути внесені зміни, з урахуванням першочерговості заходів з відновлення регіону.

Як альтернативу можна розглядати «нульовий сценарій», тобто опис, прогнозування та оцінку ситуації у випадку не затвердження Програми.

Це означає збереження інерції розвитку з негативними тенденціями і диспропорціями та загроз екологічній безпеці і безпеці життя населення, яке буде додатково ускладнюватися поточними наслідками воєнної агресії рф. Зазначене унеможливить збільшити позитивні впливи на довкілля і здоров'я населення, які мають бути наслідком виконання її заходів.

ІХ. ЗАХОДИ, ПЕРЕДБАЧЕНІ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ МОНІТОРИНГУ НАСЛІДКІВ ВИКОНАННЯ ПРОГРАМИ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ, У ТОМУ ЧИСЛІ ДЛЯ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

СЕО не завершується прийняттям рішення про затвердження Програми. Наслідки для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, повинні відслідковуватися під час реалізації Програми, зокрема для виявлення непередбачених несприятливих результатів і вжиття заходів до їх усунення. Підсумки моніторингу мають бути доступними для органів влади та громадськості.

Приписами статті 17 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» встановлено необхідність здійснення моніторингу наслідків виконання документа державного планування для довкілля. Моніторинг може бути використаний для:

порівняння очікуваних і фактичних наслідків, що дозволяє отримати інформацію про реалізацію Програми;

отримання інформації, яка може бути використана для поліпшення майбутніх оцінок (моніторинг як інструмент контролю якості CEO);

перевірки дотримання екологічних вимог, встановлених відповідними органами влади;

перевірки того, що Програма виконується відповідно до затвердженого документа, включаючи передбачені заходи із запобігання, скорочення або пом'якшення несприятливих наслідків.

Для організації моніторингу можуть бути використані наявні системи моніторингу та інформаційні системи або вони мають бути спеціально вдосконалені для цілей CEO.

Моніторинг наслідків виконання Програми для довкілля проводиться щороку разом з підготовкою інформації про підсумки її впровадження. Оцінка впливу на довкілля (далі – ОВД) спрямована на запобігання шкоді довкіл्लю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів.

Система запропонованих у Програмі ключових індикаторів включає еколого-економічні, соціальні та екологічні показники. Здійснення моніторингу впливів, у тому числі на здоров'я населення за визначеними індикаторами дасть змогу виявляти недоліки й порушення, що можуть негативно впливати на комфортність проживання, визначити необхідні заходи для їх усунення, а також проводити інформування громадськості про поточні ускладнення та прогнозні терміни їх усунення.

Кількість екологічних індикаторів можна розширити шляхом використання таких індикаторів, для яких є моніторингові дані

Таблиця 5

Пріоритети діяльності	Індикатори
1. Відновлення економіки регіону	- індекс виробництва сільськогосподарської продукції до попереднього року, %;
	- індекс фізичного обсягу ВРП (у порівнянних цінах), %;
	- індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %;
	- темп зростання експорту товарів та послуг, %;
	- збільшення обсягів експорту агропродукції з доданою вартістю, %;
	- забезпечення транспортно-експлуатаційних показників технічного стану 100% мережі автодоріг загального користування на звільнених територіях області
2. Людський розвиток та забезпечення якісних умов життя	- відновлення освітньої інфраструктури в деокупованих громадах області з урахуванням фактору місця їх розташування та спроможності

	закладів надавати освітні послуги в умовах воєнного стану (на території можливих бойових дій, активних бойових дій);
	- виконання в повному обсязі регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів;
	- розроблення та запровадження освітніх програм з 5 професій відповідно до потреб регіонального ринку праці
	- забезпечення своєчасного доїзду бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги до місця події (10 хв. – у містах, 20 хв. – у сільській місцевості);
	- зниження захворюваності на туберкульоз, злоякісні новоутворення та серцево-судинні хвороби;
	- зниження показника смертності населення від онкологічних захворювань;
	- створення умов для соціальної адаптації та реабілітації осіб з інвалідністю та осіб з обмеженими фізичними можливостями, ветеранів війни, учасників бойових дій;
	- збереження та створення розгалуженої мережі сучасних спортивних споруд, які відповідають міжнародним стандартам, у тому числі вимогам безбар'єрності;
	- надання одноразової матеріальної допомоги малозабезпеченим верствам населення за кошти обласного бюджету
	- індекс реальної заробітної плати
<i>3. Охорона навколишнього середовища, цивільний захист населення</i>	- розроблення місцевих планів управління відходами
	- площа земель природно-заповідного фонду, тис. га
	- вивезення та знищення непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин – 1434,9 тонни;
	збільшення рівня переробки та утилізації відходів, забезпечення їх екологічно безпечного захоронення, досягнення цільових показників з управління побутовими відходами
	- забезпечення населення області достовірною інформацією щодо забруднення довкілля та прийняття відповідних рішень;
	- відновлення та налагодження функціонування територіальної підсистеми Херсонської області єдиної державної системи цивільного захисту України
<i>4. Ефективне управління у сфері регіонального розвитку</i>	- розроблення та затвердження програм комплексного відновлення області та територій територіальних громад
	розроблення та затвердження планів відновлення та розвитку області та планів відновлення і розвитку територіальних громад
	- розроблення та затвердження планів заходів із

	впровадження безбар'єрного простору в області та територіальних громадах
	- реалізація та забезпечення ведення експериментального проекту містобудівного кадастру на місцевому рівні
	- темп зростання доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) до попереднього року, %

Х. РЕЗЮМЕ НЕТЕХНІЧНОГО ХАРАКТЕРУ ІНФОРМАЦІЇ

Під час аналізу та оцінки поточного стану навколишнього середовища використано статистичні дані, дані Київського інституту економіки, офіційні дані центральних та місцевих органів виконавчої влади.

У процесі роботи проаналізовано доступні дані моніторингових спостережень, що здійснюються суб'єктами в рамках програм державного моніторингу навколишнього середовища на локальному та регіональному рівні.

Основними екологічними проблемами області є забруднення навколишнього природного середовища внаслідок бойових дій та мінування територій, забруднення басейну р. Дніпро, акваторії Азовського, Чорного морів неочищеними стічними водами, проблема поводження з твердими побутовими відходами, накопичення непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин, проблема природно-заповідного фонду.

За підсумками СЕО запропоновано узагальнені заходи для покращення стану навколишнього природного середовища, зокрема під час виконання положень Програми.

Заступник директора Департаменту
розвитку економіки обласної
державної адміністрації – начальник
управління розвитку підприємництва
та промислової політики

Артем МІШИН